

1.01
Prejeto 25. 7. 2012

UDK 314.151.3-054.74(497.5)(=163.6)"1941/1945"

Marica Karakaš Obradov*

Migracije Slovencev na hrvaško območje v drugi svetovni vojni (izseljevanje in izgnanstvo)**

IZVLEČEK

Članek zajema migracije slovenskega prebivalstva na hrvaškem območju v času druge svetovne vojne, še posebej tok izmenjave slovenskega in srbskega prebivalstva med Tretjim rajhom in neodvisno državo Hrvaško (NDH). Obravnava tudi izgon slovenskega prebivalstva na območje NDH, ki bi se tako izognilo izseljevanju v Tretji rajh. Predstavi delovanje slovenskih in hrvaških humanitarnih institucij in institucij oblasti NDH, ki so bile udeležene pri priseljevanju in namestitvi Slovencev, kakor tudi probleme, ki so se ob tem porajali.

Ključne besede: druga svetovna vojna, okupacija, neodvisna država Hrvaška, Slovenci, migracije, izseljevanje, izgnanstvo

ABSTRACT

MIGRATIONS OF SLOVENES INTO CROATIAN TERRITORY DURING WORLD WAR II (REFUGEES AND EMIGRATION)

The text deals with the migrations of the Slovene population during the World War II in Croatian territory, and especially with the course of exchange of Slovene and Serb population between the Third Reich and the Independent State of Croatia. It also covers the issue of Slovenes who took refuge in NDH primarily in order to avoid being transferred to the Third Reich territory. It describes the work of the Slovene and Croatian humanitarian institutions, and the institutions of NDH authorities, related to the immigration and settling of Slovenes, as well as the problems that accompanied those efforts.

Key words: World War II, occupation, Independent State of Croatia, Slovenes, migration, emigration, refugees

* dr., znanstvena sodelavka, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, HR-10000 Zagreb, Hrvatska; e-naslov: mkarakas@net.hr

** Za pomoč pri raziskavi se zahvaljujem sodelavkam Arhiva Republike Slovenije: mag. Metki Gombač, dr. Ljubi Dornik Šubelj in Aidi Škoro Babič.

Uvod

Slovenija je bila med drugo svetovno vojno razdeljena med Tretjim rajhom, Kraljevino Italijo in Madžarsko. Približno 80.000 Slovencev je bilo izseljenih/izgnanih od tega okoli 63.000 na območje Tretjega rajha, Neodvisne države Hrvaške in Srbije, ali pa so sami pobegnili (okoli 17.000) s slovenskega območja, v glavnem v NDH, da bi se tako izognili izseljevanju v Tretji rajh.¹ Nameni Tretjega rajha, ki so bili vezani za Slovence in slovenski prostor, so bili vidni že na samem začetku okupacije. Heinrich Himmler je 18. aprila 1941 v Mariboru objavil smernice za izseljevanje »tujerodnih elementov« z območja Spodnje Štajerske, tj. Štajerske, ki je bila do nemške okupacije v okviru jugoslovanske države. V Mariboru in na Bledu je bil ustanovljen nemški preseljevalni štab, sestavljen iz že *vpeljanega kadra*, ki je deloval pri izseljevanjih na območju Poljske.² Oblasti Tretjega rajha so na območju Slovenije poleg številnih »prehodnih« taborišč za sprejem Slovencev, ki so jih izseljevali v NDH, Srbijo in v Tretji rajh,³ ustanovile zbirna taborišča v Mariboru, Rajhenburgu,⁴ Begunjah in Šentvidu nad Ljubljano.

¹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije (AS 1931), š. 749, ovoj 303-4/ZA, str. 106; V NDH je prešlo (po volji nemškega okupatorja) pet naselij pri Bregani; tam je po popisu prebivalstva iz l. 1931 živelo 727 prebivalcev. Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1841–1992 (dalje SNZ). Ljubljana 2005, str. 575–576, 587; Bojan Godeša: Izseljevanje Hrvatov iz nemškega zasedenega ozemlja na Štajerskem in Gorenjskem v luči primerjeve položajev Slovencev in Hrvatov v okviru nacističnega novega reda (dalje Godeša, Izseljevanje Hrvatov z nemškega zasedenega ozemlja na Štajerskem in Gorenjskem). V: Migracije in slovenski prostor od antike do danes. Ljubljana 2010, str. 275; Božo Repe: Izgon (Usoda slovenskih izgnancev med let 1941–1945). V: Migracije in slovenski prostor od antike do danes. Ljubljana 2010, str. 245; Okupacija dela slovenske zemlje s strani Neodvisne države Hrvaške v času med letom 1941 in 1945: arhivski dokumenti o dogajanju na okupiranem ozemlju in ob njem. Zbral Peter Pavel Klasinc. Ljubljana 2011.

² Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945 (dalje Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji). Maribor 1968, str. 177–179; isti, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945 (dalje Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji). Ljubljana / Beograd 1979, str. 154–157; Slobodan D. Milošević: Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945 (dalje Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije). Beograd 1981, str. 21, 23.

³ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 179–181, 187–208; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 156–159, 164–183; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 149; Goran Miloradović: Karantin za ideje. Logori za izolaciju »sumnjivih elemenata« u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919–1922. Beograd 2004, str. 76.

⁴ Brestanica, do leta 1952 Rajhenburg.

Nemško-hrvaški dogovori o izmenjavi prebivalstva

Sestavljanje mozaika o izmenjavi prebivalstva v evropskem prostoru pa tudi na območju Kraljevine Jugoslavije je bilo v pristojnosti Tretjega rajha, pod okriljem katerega so potekali vsi sestanki o izseljevanju Slovencev v NDH in Srbijo ter Srbov iz NDH v Srbijo.⁵

V Mariboru je 6. maja 1941 potekala konferenca pod predsedstvom šefa civilne uprave Spodnje Štajerske Siegfrieda Überreitherja, na kateri so med drugimi sodelovali predstavniki štaba nemškega vojnega poveljnika v Srbiji in predstavniki oblasti NDH. Na konferenci so razpravljali o preseljevanju Slovencev iz Spodnje Štajerske in Gorenjske. Nemški vojni poveljnik za Srbijo Helmuth Förster je že tedaj opozarjal, da begunci prek Drine vsakodnevno prehajajo v Srbijo in da se tam že pojavljajo težave, povezane z namestitvijo in prehrano. Stanje je dodatno zapletla odločitev Madžarov, da s območij, ki so jih zasedli, izselijo Srbe, še posebej »solunske prostovoljce«. Iz Bačke so nameravali izseliti 150.000 Srbov, zato je Ministrstvo za zunanje zadeve (hrv. MVP, v nadaljevanju MZZ) Tretjega rajha poskušalo odložiti te preselitve ali najti drugo rešitev. Madžarska stran je po pogajanjih delno popustila oziroma zahtevala, da se iz Bačke izseli 12.000 Srbov »prostovoljcev« in 30.000 do 40.000 Srbov iz Banata, ki pa na koncu ni pripadel Madžarski.⁶

Po nekaterih trditvah so oblasti NDH prve predlagale, da Srbe z območja NDH izselijo v Srbijo, na njihovo mesto pa naselijo Slovence iz Spodnje Štajerske. Adolf Hitler je na začetku nasprotoval izseljevanju v NDH, češ da je to »preblizu« in se bodo izseljenci vračali domov.⁷ Glede na druge trditve pa so oblasti NDH na začetku nasprotovale preseljevanju Slovencev, toda nemški poslanik⁸ v Zagrebu Siegfried Kasche jim je uspel »predstaviti« možnost, da se bo naseljevanje Slovencev *izravvalo* z izseljevanjem Srbov v Srbijo.⁹ MZZ Tretjega rajha je 21. maja 1941 vendarle objavilo, da se Adolf Hitler strinja z izselitvijo 220.000–260.000 Srbov

⁵ O migracijah srbskega prebivalstva v 2. svetovni vojni in neposredno po njej na prostoru Hrvaške gl. Marica Karakaš Obradov: Dobrovoljna i prisilna preseljenja u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata i poraća, doktorski rad (dalje Karakaš Obradov, Dobrovoljna i prisilna preseljenja u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata i poraća). Zagreb 2011, str. 77–131; Marica Karakaš Obradov: Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske tijekom 1941. V: Časopis za suvremenu povijest, 2011, št. 3, str. 801–826.

⁶ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, 226–227, 272–273; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 200–201, 238; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 28.

⁷ Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, 28–29.

⁸ Tretji Reich ni imel v NDH veleposlaništva (Botschaft, embassy, ambasciata), Siegfried Kasche (obergruppenführer SA) ni bil veleposlanik (Botschafter, ambassador, ambasciatore). Raven diplomatskega predstavništva Tretjega Reicha c NDH bila je bilo poslanisštvo (Gesandtschaft, legation, legazione).

⁹ Rafael Brčić: O iseljavanju Slovenaca u Bosnu 1941. godine (dalje Brčić, O iseljavanju Slovenaca u Bosnu 1941). V: Prilozi, 1973, št. 1, str. 303–304.

z območja NDH in z naselitvijo istega števila Slovencev na to območje. Vlada NDH je že 28. maja 1941 potrdila odločitev o preseljevanju Slovencev v NDH, izvzete so bile osebe, ki so bile v političnem pogledu »srbsko usmerjeni četniki«. Teh oseb, če so obstajale med slovenskimi rimskokatoliškimi duhovniki, po nemški odločitvi ni bilo mogoče izvzeti kot izjeme.¹⁰ V maju leta 1941 so v Beogradu pod predsedstvom nemškega vojnega poveljnika za Srbijo generala Försterja potekali trije sestanki o preseljevanju prebivalstva. Potrjena je bila ideja, da se največje število Slovencev, okoli 260.000, preseli v NDH, od tam pa bi bilo izseljeno enako število Srbov.¹¹

V poslaništvo Tretjega rajha v Zagrebu je 4. junija 1941 potekala konferenca o izmenjavi prebivalstva oziroma izseljevanju Slovencev iz dela Slovenije, ki ga je zasedel Tretji rajh, in sicer v NDH in Srbijo, in izseljevanju Srbov iz NDH v Srbijo ter o položaju Hrvatov na območju, ki ga je okupiral Tretji rajh. Na konferenci so bili navzoči številni nemški predstavniki, šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko, nemški vojni poveljnik Srbije, nemški pooblaščen general v Zagrebu Edmund Glaise von Horstenau, posebni nemški odposlanec v Zagrebu Edmund Vessenmeyer in nekateri drugi. Na konferenci so NDH zastopali minister vojske in dolgačnik NDH Slavko Kvaternik, minister zunanjih zadev Mladen Lorković, njegov namestnik Vjekoslav Vrančić in minister za korporacije Jozo Dumandžić.¹² Istega dne je na isti lokaciji potekal tudi sestanek, na katerem so bile določene tehnične podrobnosti glede preseljevanja prebivalstva.¹³

V prvem valu do 5. julija 1941 je bila glede na sklepe konference načrtovana izselitev 5000 Slovencev, večinoma »sumljivih intelektualcev«, v Srbijo, in slovenskih duhovnikov v NDH. Iz NDH naj bi v prvem valu izselili vse pravoslavne duhovnike; ker so morale domovino z njimi zapustiti tudi njihove družine, so zaradi velikega števila duhovnikov in njihovih družin načrtovali naslednji izselitveni val. Za drugi preselitveni val v NDH od 10. julija do 30. avgusta 1941 je bila načrtovana izselitev približno 25.000 Slovencev iz Spodnje Štajerske, ki so se na to območje naselili po letu 1914. V istem obdobju se je moralo izseliti enako število Srbov iz NDH, s tem da se je upošteval »presežek« iz prvega vala, ki se je nanašal na pravoslavne duhovnike in njihove družine. Tretji val naj bi trajal od 15. septembra do 31. oktobra 1941, ko se je na območje NDH moralo izseliti približno 65.000

¹⁰ Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 30–31.

¹¹ Milenko Milić: *Plansko i nasilno raseljavanje Jugoslovena tokom drugog svetskog rata* (dalje Milić, *Plansko i nasilno raseljavanje Jugoslovena*). V: *Jugoslavenska revija za međunarodno pravo*, 1964, str. 421.

¹² Hrvatski državni arhiv (HDA), fond Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske (SDS RSUP SRH), 013.1.38. Zapisnik konferencije /prijevod i prepis/ od 4. lipnja 1941. održane u Zagrebu pod vodstvom njemačkog poslanika S. Kaschea; Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 31.

¹³ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača 1943–1948 (AJ 110), š. 2618, Dosje Richarda [Rikarda] Flögela, ravnatelja Zavoda za kolonizaciju NDH.

slovenskih kmetov iz Spodnje Štajerske in okoli 80.000 kmetov iz Koroške. »Politično obremenjeni intelektualci« so bili predvideni za izgon v Srbijo. Če so bile takšne osebe med katoliškimi duhovniki, so se morale naseliti na območje NDH v zameno za izgnane pravoslavne duhovnike. Dogovorjeno je bilo, da bodo oblasti NDH od 9. junija 1941 dodelile šefu/Gauleiterju civilne uprave za Spodnjo Štajersko v Mariboru dva pooblaščenca, kasneje pa sta morala biti dodeljena tudi šefu/Gauleiterju civilne uprave za Gorenjsko na Bledu. Glede na določbe so preseljenci s seboj lahko vzeli 50 kg prtljage in 500 jugoslovanskih dinarjev na osebo. NDH in Srbija sta bili zavezani, da bosta ta denar menjali tudi po izteku roka za menjavo. V prvem in drugem izselitvenem valu so kot transportno sredstvo uporabili železnico, v tretjem valu iz obmejnega slovensko-hrvaškega območja pa vozove na konjsko vprego. Kmetom je bilo dovoljeno vzeti s seboj toliko, kolikor so lahko naložili na voz. Iz Hrvaške v Srbijo lahko odpeljejo toliko vpreg in vprežne živine, kolikor jih bodo doseljeni Slovenci pripeljali v NDH.¹⁴

Hitler in Pavelić sta junija leta 1941 v Berchtesgadnu pri Salzburgu govorila o preseljevanju Slovencev v NDH in izseljevanju Srbov s tega območja. Hitler je tedaj dejal Paveliću, da je izseljevanje Slovencev in Srbov »trenutno boleče«, vendar je to bolje kot pa »trajna bolečina«. Hitler je opozoril Pavelića, da bo morala NDH, če bo hotela biti trdna, voditi »50-letno nacionalno netolerantno politiko«.¹⁵ Ponovno sta potrdila odločitev o izseljevanju Srbov s območja NDH in preseljevanju Slovencev. Poslanik Kasche je v Salzburg prinesel tudi »Osnutek pogodbe o preselitvi Slovencev«, ki ga je sestavil 5. junija 1941, in ki je poleg sklepov konference v Zagrebu vseboval tudi obsežen uvod o nujnosti preseljevanj oziroma izmenjavi prebivalstva. Že tedaj so bile izvedene priprave za čim prejšnje izseljevanje slovenskega prebivalstva na območje NDH oziroma srbskega prebivalstva na območje Srbije, ta transfer prebivalstva pa bi se moral zaključiti do oktobra 1941.¹⁶

V aprilu in maju 1945 se je govorilo o 220.000 do 260.000 Slovenceh, predvidenih za izgon v juniju 1941, na konferenci v Zagrebu pa je številka že nekoliko odstopala, govorili so o številu 179.000. Pozneje je bilo namreč odločeno, da lahko 80.000 slovenskih politično in »rasno ustreznih« kmetov z Gorenjske ostane doma.¹⁷

¹⁴ HDA, SDS RSUP SRH, 013.1.38, Zapisnik konferencije /prijevod i prepis/ od 4. lipnja 1941. održane u Zagrebu pod vodstvom njemačkog poslanika S. Kaschea; Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 235–237; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 208–210; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 32.

¹⁵ Ladislaus Hory, Martin Broszat: Der kroatische Ustascha – Staat 1941–1945. Stuttgart 1964; Ladislaus Hori, Martin Broszat: Ustaška država Hrvatska 1941–1945. Beograd 1994, str. 148–149; Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 237–238; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 210; Brčić, O iseljavanju Slovenaca u Bosnu 1941. godine, str. 305.

¹⁶ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 237–238; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 210; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 33–34.

¹⁷ Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 33.

Na seji 8. julija 1941, ki jo je vodil nemški častnik za transporte pri pooblaščenem nemškem generalu v Zagrebu, je bil potrjen vozni red, število vagonov in osebja, ki je bilo zadolženo za spremljavo vlakov iz Južne Štajerske v NDH in iz NDH v Srbijo. Ministrstvo prometa in javnih del – Oddelek za železniški promet – je 29. julija 1941 izdalo odlok vsem zunanjim uradnim enotam železniških postaj od Dobove in Zagreba do Zemuna, od Kapele Batrine do Slavonskega Broda in od Kloštra-Bjelovara, Križevca, Dugega Sela do Novske, o vožnji vlakov za prevoz Srbov v Srbijo in Slovencev v NDH.¹⁸

Dne 18. avgusta 1941 je v poslanstvu Tretjega rajha v Zagrebu potekala konferenca, na kateri je nemška stran prisotne obvestila, da je prišlo do zmanjšanja števila Slovencev, predvidenih za izselitev, saj je bilo ugotovljeno njihovo nemško poreklo; seveda so potrebovali tudi delovno silo, še posebej v tovarnah, pomembnih za vojno industrijo. Načrtovano število 80.000 Slovencev, ki naj bi jih izselili iz Koroške, se je zmanjšalo na samo 30.000. Od teh naj bi jih polovico izselili po 15. septembru 1941, polovico pa po končani vojni. Nemška stran je zmanjšala tudi število Slovencev, predvidenih za izselitev z območja južne Štajerske. Z izselitvijo naj bi pričeli 15. septembra, transporti s 500–750 osebami bi potekali izmenično, po eden iz Štajerske in iz Kranjske. Ti izgnanci naj bi bili poslani v Bjelovar. Toda ta načrt ni bil izpeljan do konca, saj so se Nemci odločili za izseljevanje znotraj meja Tretjega rajha oziroma na območja, ki so jih zasedli.¹⁹

Konec avgusta leta 1941 se je poslaništvo Tretjega rajha v Zagrebu obrnilo na MZZ oblasti NDH z zahtevo, da vse osebe, ki niso »organizirano preseljene«, oziroma so same pobegnile z območja Spodnje Štajerske, »izključijo« iz vseh vodilnih položajev hrvaške državne uprave. Zahteva je bila posredovana Uradu predsedstva vlade NDH in MNZ NDH z opombo, da jo je treba izvajati brez zadržkov.²⁰

Težave, povezane z vojno, in veliko število pobeglih in izgnanih Srbov iz NDH v Srbijo so ovirali načrtovani potek izseljevanja. Oblasti NDH so si prizadevale za nadaljnje izseljevanje, takšna pa je bila še naprej potreba Tretjega rajha, ki je želel na slovensko območje naseliti čim več Folksdojčerjev. Nemška stran se je tako odločila nadaljevati z izseljevanjem Slovencev, pri čemer so bili izvzeti delavci, zaposleni v proizvodnji orožja. Zaradi odstopanj od primarnih načrtov je nemški poslanik v Zagrebu Siegfried Kasche sklical novo konferenco in ji predsedoval; potekala je 22. septembra 1941. Poslanik Tretjega rajha Kasche se je zavzemal za »najstrožje ukrepe« glede izseljevanja srbskega prebivalstva z območja NDH. Na

¹⁸ ARS, fond Urad za podržavljeno lastnino NDH v Zagrebu (AS 1907), š. 28 (1374), Memorandum o preseljenju Slovenaca u Hrvatsku od 18. srpnja 1941 – br. 507/41. od 9. srpnja, Ministrstvo prometa i javnih radova – Odio za železnički promet, br. 18967/II-41. od 20. srpnja 1941 – Ministrstvo prometa i javnih radova – Odio za železnički promet br. 2501/II-1941. od 29. srpnja 1941.

¹⁹ Andrija-Ljubomir Lisac: Deportacije Srba iz Hrvatske 1941 (dalje Lisac, Deportacije Srba iz Hrvatske 1941). V: Historijski zbornik, 1956, št. 1–4, str. 142–143.

²⁰ HDA, MUP NDH, I-A, 27385/1941. od 28. svibnja 1941.

konferenci je bilo predstavljenih več podatkov o preseljevanju prebivalstva. S slovenskih območij, ki jih je okupiral Tretji rajh, je v NDH »legalno« oziroma v organiziranih transportih prešlo 9343 oseb, »ilegalno/prostovoljno« pa 17.300 oseb, to je 26.643 oseb, medtem ko je iz Srbije v NDH prešlo še najverjetneje okoli 5000 Slovencev, kar je skupaj 31.643 oseb.²¹ Vojno poveljstvo v Srbiji je sporočilo, da bo sprejelo še 3200 Srbov, ki so bili v zbirnih taboriščih NDH, oblasti NDH pa bi morale sprejeti še 1000 Slovencev iz teh taborišč. Na konferenci so sklenili, da se bodo še naprej posvetovali tudi glede posameznih manj številčnih preseljevanj, ki so bila predvidena do tretjega vala izselitve. V tretjem valu naj bi se izselilo še 65.000 Slovencev iz Spodnje Štajerske (obsavsko in obsotelsko območje, t. i. »brežiški trikotnik«), toda tudi to število se je sčasoma zmanjšalo. Ta val preseljevanja v NDH bi se moral opravičiti s konjskimi in volovskimi vpregami. Predstavniki oblasti NDH so na septembrski konferenci nasprotovali nadaljnjemu naseljevanju Slovencev, pri čemer so poudarjali težak položaj, v katerem so bili Hrvati na obalnem območju, ki je bilo pod italijanskim nadzorom. Problem je predstavljal tudi velik pritok beguncev, za katere so morala skrbeti uporniška območja, kakor tudi boji, ki so se začeli v Bosni, še posebej v Bosanski krajini. Slovenci, naseljeni na teh območjih, so se od konca avgusta 1941 iz Bosne preseljevali v Slavonijo.²²

MZZ Tretjega rajha je 5. oktobra 1941 sporočilo poslaniku Kascheju v Zagrebu, naj pri hrvaški vladi doseže dogovor, da bo NDH jeseni sprejela še 45.000 Slovencev, ter naj jih hkrati opomni, da so na začetku obljubili sprejeti 170.000 Slovencev. Nadalje mu je bilo naročeno, naj hrvaško vlado opomni, da je število ilegalno izseljenih/izgnanih ali pobeglih Srbov iz NDH v Srbijo veliko večje od števila Slovencev, ki bi se na nemško zahtevo morali preseliti v NDH. Stališče MZZ Tretjega rajha je bilo, da mora NDH »trenutno« sprejeti še 25.000 Slovencev iz južne Koroške. Kasche s predstavniki oblasti NDH o tem ni govoril, je pa razpravljal z Übereitherom, šefom civilne uprave Spodnje Štajerske, ki zaradi prihajajoče zime izseljevanju ni bil naklonjen. Zdi se, da je bil Kasche prepričan, da je to nemogoča misija. 8. oktobra je v svojem odgovoru MZZ Tretjega rajha pou-

²¹ Ferenc navaja, da je bilo na območje NDH z železnico prepeljanih 9341 oseb, prostovoljno 17.000 in okoli 5000 Slovencev iz Srbije, kar je bilo skupaj 31.341 oseb. Verjetno je zaradi nepravilnega seštevanja ali tipkarske napake navedel kot seštevek »legalno« in »ilegalno/prostovoljno« preseljenih 26.343. Nejasno je tudi celotno število Hrvatov in Slovencev, ki so v NDH prešli z območja, ki ga je okupiral Tretji rajh. To je bilo glede na septembrsko zagrebško konferenco, podatke navaja Ferenc, 38.641 oseb, od tega 11.800 Hrvatov. – Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji*, str. 284; Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji*, str. 251. Milošević navaja, da so v NDH poslali s transporti 9343 oseb in da se jih je 17.000 preselilo prostovoljno; kot skupno število navaja 26.343 namesto 36.343 (to je lahko ali napačen seštevek ali tipkarska napaka), dalje navaja, da je 500 Slovencev prešlo iz Srbije v NDH. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 41.

²² Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji*, str. 284–301; Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji*, str. 251–265; Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 39–41.

daril, da NDH nima več nikakršnih možnosti za nadaljevanje izseljevanja Srbov v Srbijo, oziroma, da je nemogoče izseliti 19.000 Srbov v Srbijo, in da se v NDH preseli 38.000 Slovencev. Opozoril je na posledice preseljevanja, ki bi spodbudile komunistične nemire, medtem ko bi gospodarska obremenitev NDH lahko povzročila tudi izgube za Tretji rajh. Odgovor MZZ Tretjega rajha je prispel pet dni kasneje, vseboval je »odločitev državnega vodje SS« oziroma navedbo, da ni potrebe po »prisilnem« sprejemu 38.000 Slovencev iz obsavskega in obstotelskega območja Spodnje Štajerske. Takšna odločitev je neprijetno presenetila pooblaščenca za preseljevanje, Nemca iz Ljubljanske pokrajine Heinricha Wollerta, in Nemce iz Kočevja, ki bi se morali preseliti na njihova posestva, saj je območje Kočevja pripadalo Kraljevini Italiji. Wollert je zahteval, da se zadeva reši ali s pritiskom na oblasti NDH ali z izseljevanjem Slovencev na neko drugo območje. Himmler je na koncu odločil, da ne bo izvajal pritiska na NDH, ampak da bodo »vindišarje«²³ iz obmejnega območja Spodnje Štajerske izseljevali v »stari Reich«, v preselitvena taborišča Volksdeutsche Mittelstelle,²⁴ ki so bila namenjena za sprejem Nemcev, medtem ko se je približno 3000 Hrvatov s tega obmejnega območja moralo izseliti v NDH.²⁵

O delovanju slovenskega Rdečega križa, Slovenske kmečko-delavske sloge/Slovenske seljačko-radničke sloge in slovenskih komunistov pri izseljevanju Slovencev

Slovenski Rdeči križ (SRK) je 25. aprila 1941 imenoval Alojza Colnarja za svojega delegata v Zagrebu, ki je deloval pri hrvaškem Rdečem križu (HCK) v Derenčinovi ulici 38. Colnarju sta pomagala Kamilo Brössler, predsednik HCK, in Slovenec Drago Kralj, tajnik HCK.²⁶ Colnar je na južnem (Zahodnem) kolodvoru v Zagrebu, s katerega so na začetku junija 1941 potekali transporti s slovenskim

²³ Sprva nevtralen pojem ni bil uporabljen samo za Slovence na Koroškem in na Štajerskem, ampak za vse Slovane v Avstriji. Kasneje se je z intenziviranjem nacionalnih povezovanj uporabljal za asimilacijo Slovencev v Avstriji. Nacisti su prevzeli tezo o vindišarskem jeziku in narodu. To je nekaj časa po letu 1945 trdila tudi uradna Avstrija, vendar je na osnovi stališča Instituta za slavistiko z Dunaja od tega odstopila. – Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana 1973, str. 1031; http://www.elnet.at/dossier_sl/vindisharji_in_slovinci/68 (16. 5. 2012).

²⁴ Volksdeutsh Mittelstelle (VoMi) je bila ena od ustanov Tretjega rajha za koordinacijo dela z nemškimi narodnostnimi manjšinami. Gl. Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941. Ljubljana 1966, str. 276–277.

²⁵ Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 231–232, 245–246, 251, 261–292; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 39–43; Mitja Ferenc: Posledice izselitve kočevskih Nemcev in neizvedene kolonizacije Kočevske med vojno in po njej. V: Migracije in slovenski prostor od antike do danes. Ljubljana 2010, str. 528–529.

²⁶ HDA, SDS RSUP SRH, 014.0.1. Saslušanje dr. Josipa Kuvačiča, umirovljenika iz Zagreba, str. 11, 014.0.2. Zapisnici o saslušanju Alojzija Colnara u istražnom zatvoru UDB-e za Sloveniju, str. 3; Peter Colnar: Kdo je pomagal izgnancem v Zagrebu? V: Izgnanci, Ljubljana 1993, str. 301–302; Miroslav Akmadža: Krunoslav Draganović. Iskazi komunističkim istražiteljima (dalje Akmadža, Krunoslav Draganović). Slavonski Brod 2010, str. 85–86.

prebivalstvom proti Srbiji, izgnancem nudil zdravniško pomoč in osnovne življenjske potrebščine, kar so mu omogočili HCK in številni prostovoljni prispevki zagrebških Slovencev pa tudi drugih prebivalcev Zagreba. HCK je Colnarju priskrbel mleko, kruh pa je dobil od Urada za hrvaške povratnike, ki je skrbel za Hrvate, ki so prišli iz Srbije, Makedonije in z območij, ki jih je pripojila Kraljevina Italija. Colnar je na začetku junija 1941 zaprosil nadškofa Alojzija Stepinca za pomoč 200 slovenskim duhovnikom iz Štajerske in Gorenjske, Stepinac pa mu je dal denarno podporo. Colnar je na povojnem zaslišanju v slovenski UDBI dejal, da je Stepincu na srečanju pokazal fotografije slovenskih duhovnikov v Mariboru, kako pred SS častniki delajo počepe, in da je Stepinac dejal: »Če Bog obstaja, to ne more tako ostati, toda če to ostane tako, potem Boga ni.« V letu 1941 je Colnar v spremstvu vodje prostovoljnih sester HCK Stepinca s prošnjo za pomoč Slovincem obiskal še enkrat in nadškof mu tudi tokrat pomoči ni odrekel.²⁷ V avgustu 1941 je Državno ravnateljstvo za obnovo Colnarja kot delegata SRK pri HCK obvestilo, da jim je v zgradbi Državnega vjeresijskega zavoda (prevzel je vlogo Državne hipotekarne banke Kraljevine Jugoslavije) na Tomislavovem trgu 19/II dodeljen v uporabo prostor za sprejem in začasno nastanitev Slovencev. To je bilo stanovanje s štirimi sobami in stanovanje za hišnika, v katerem je bila ena soba namenjena za hrambo stvari Slovenskega prosvetnega društva »Narodni dom«. Tu so zagrebški Slovenci in HCK dnevno oskrbeli 50 do 100 ljudi.²⁸ Na Tomislavovem trgu 19 je formalno delovala tudi Uprava otroškega zaklonišča Narodni dom/Uprava dječjeg sklonišča Narodni dom. Do konca septembra 1941 so lahko Slovenci iz Zagreba in prek Zagreba odšli v Ljubljano in na območje Dolenjske, vse dokler Italijani niso zahtevali, da morajo imeti vsi, ki potujejo, potrdilo o državljanstvu Ljubljanske pokrajine, potrdila pa so bila pogosto ponarejena in overil jih je konzulat v Zagrebu.²⁹

²⁷ HDA, SDS RSUP SRH, 014.0.2. Zapisnici o saslušanju Alojzija Colnara u istražnom zatvoru UDB-e za Sloveniju, str. 3, str. 19.

²⁸ ARS, AS 1907, š. 28 (1374), Dopis Državnog ravnateljstva za ponovu Alojzu Colnarju, delegatu Ljubljanskog Crvenog križa kod Hrvatskog Crvenog križa u Zagrebu od 21. kolovoza 1941; HDA, SDS RSUP SRH, 014.0.2. Zapisnici o saslušanju Alojzija Colnara u istražnom zatvoru UDBE za Sloveniju, str. 4. Elaborat o Alojziju Colnarju vsebuje nekaj njegovih zaslišanij, ki so v nekaterih delih kontradiktorna, kar je priznal Colnar; iz vprašanj, ki mu jih je postavljala UDB, je mogoče ugotoviti, kateri deli so sporni, oziroma, da je v prvih zaslišanjih »pretiraval« glede ocene delovanja Osvobodilne fronte v Zagrebu in glede svoje dejavnosti v tej organizaciji, str. 3–4, 22; Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 445–446; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 387; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 337; Brčić, O iseljavanju Slovenaca u Bosnu 1941, str. 309–310; Bogdan Kolar: Delo slovenskih duhovnikov med Slovenci v Zagrebu med obema vojnama (dalje Kolar, Delo slovenskih duhovnikov med Slovenci v Zagrebu). V: Slovenci v Hrvaški. Ljubljana 1995, str. 129; Vera Kržišnik-Bukić: O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem v 20. stoletju (dalje Kržišnik-Bukić, O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem). V: Slovenci v Hrvaški, Ljubljana 1995, str. 156.

²⁹ HDA, Zagreb, SDS RSUP SRH, 014.0.2. Zapisnici o saslušanju Alojzija Colnara u istražnom zatvoru UDB-e za Sloveniju, str. 3, 8, 17; Silvin Jerman, Ilinka Todorovski: Slovenski dom v Zagrebu 1929–1999. Zagreb 1999, str. 33; Spomini in pričevanja II. Ljubljana 2006, str. 130.

Konec septembra 1941 so italijanske oblasti z dopisom iz Ljubljane ukinile slovensko predstavništvo Rdečega križa v Zagrebu, 6. februarja 1942 pa je bil razpuščen upravni odbor sedeža v Ljubljani in ustanovljen italijanski Rdeči križ.³⁰ Ko je SRK v oktobru 1943 ponovno začel z aktivnostim, je to za razseljene slovenske družine pomenilo možnost, da se povežejo s svojimi bližnjimi, razpršenimi pretežno na območju Tretjega rajha, NDH, Srbije in Kraljevine Italije. Slovenski Rdeči križ je deloval do konca vojne, s tem da je bil od septembra 1944 pod strogim nadzorom nemških oblasti, saj je bilo dotedanje vodstvo aretirano zaradi sodelovanja z Osvobodilno fronto.³¹

Številni Slovenci, še posebej »staroselci« v Zagrebu, so bili aktivni v Narodni zaščiti³² in so na različne načine vplivali na organiziranje in nudenje pomoči izseljenim in izgnanim Slovencem.³³

Predsednik Slovenske kmečko-delavske sloge/Slovenske seljačko-radničke sloge Pavel (Pavle) Horvat je 12. aprila 1941 v *Hrvaškem narodu* objavil »Razglasitev slovenskemu narodu«. Slovence je pozval, da se priključijo boju »hrvaškega narodnega gibanja«, saj je to tudi trenutek »slovenske borbe za življenje«. Opozoril je, da so Slovenci neupravičeno poklicani na »vojno klanje«, in apeliral na tiste z orožjem, da se vrnejo domov in čakajo na nadaljnja navodila. »Razglasitev« je zaključil z besedami, da slovenski narod deli usodo s hrvaškim narodom, s katerim ga »povezuje zgodovina«. Končuje se z »Živela svobodna Slovenija s svobodno Hrvaško«. V istem času je Slovenska kmečko-delavska sloga na številnih javnih mestih v Zagrebu postavila plakate v slovenskem jeziku, s katerimi je pozivala Slovence, da se prijavijo v Slovensko kmečko-delavsko slogo na Tomislavovem trgu. To so številni zagrebški Slovenci tudi storili.³⁴ Na začetku je Slovenska kmečko-delavska sloga z Narodnim domom delila prostore na Tomislavovem trgu in prevzela pobudo pri zbiranju pomoči za slovenske priseljence in izgnance, kasneje pa se je Narodni/Slovenski dom preselil na Starčevičev trg. Horvat je zaradi svojega pristnega odnosa z ministrom zunanjih zadev NDH Mladenom Lorkovićem zaposlil veliko število Slovencev v konzularnih predstavništvih NDH v Grad-cu, Ljubljani in Beogradu,

³⁰ HDA, SDS RSUP SRH, 014.0.2, Zapisnici o saslušanju Alojzija Colnara u istražnom zatvoru UDB-e za Sloveniju, str. 9, 14.0.2. Slovenski Rdeči križ za časa okupacije v Ljubljani, povzeto po gradivu Pavla Horvata, št. dosjeja 300571, Ljudska Republika Slovenija, Okrajni ljudski odbor Maribor, Tajništvo za notranje zadeve, Maribor, 13. 04. 1957, števil. Ia 1408/2, Analiza SRK v Zagrebu, poslana Ljudskemu odboru okraja Zagreb, Sekretariatu za notranje zadeve, str. 114.

³¹ ARS, fond Slovenski izseljeniški odbor Zagreb (AS 1899), š. 2 (1345), Dopis Odbor za slovenske useljenike u Zagrebu od 12. studenog 1943. SCK-u u Ljubljani, št. 2660/43; Dunja Dobaja: Organizacija uradnih socialnih ustanov v Ljubljanski pokrajini med II. svetovno vojno. V: Migracije in slovenski prostor od antike do danes. Ljubljana 2010, str. 263–265.

³² O ustroju in delovanju Narodne zaščite v NDH gl. Marica Karakaš Obradov: Angloamerička bombardiranja Hrvatske tijekom Drugog svjetskoga rata. Saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943–1945. Zagreb 2008, str. 72–85.

³³ ARS, AS 1931, š. 749, ovoj 303-4/ZA, Izjava Leopolda Vučera, 23. 3. 1945, str. 115–119.

³⁴ ARS, AS 1931, ovoj 303-4/ZA, š. 749, str. 102; Izjava Colnar Alojza s 16. 7. 1948, str. 103–104; Hrvatski narod, 12. 4. 1941, str. 4.

kasneje tudi v Trstu. Na Horvatovo iniciativo je bila ustanovljena tudi zadruga Triglav, ki se je ukvarjala z odkupom sadja in zelenjave za izvoz v Tretji rajh, zadruga pa je posredovala tudi pri napotitvi Slovencev na delo v Tretji rajh, saj so njeni člani mislili, da se s tem rešuje socialno vprašanje številnih slovenskih izgnancev in preseljencev, in da je to način »reševanja« dela slovenskega naroda. Horvatova Slovenska kmečko-delavska sloga je delovala dve leti. Že v obdobju vojne pa so slutili, da se v njej dogajajo nezakonita dejanja in poneverbe. V aprilu leta 1942 je bila prisiljena zapustiti prostor na Tomislavovem trgu in se preseliti v Inženirski dom v Pierottijevi ulici v Zagrebu.³⁵ V obdobju od leta 1941 do 1943 je bilo več primerov vrnitve v Slovenijo, in sicer na območje Ljubljanske pokrajine, še posebej med duhovniki. V nekaterih od teh primerov je bila posrednica prav Horvatova Slovenska kmečko-delavska sloga. Oblasti NDH so Slovincem izdajale dovoljenja za izselitev v rojstno občino in brezplačen prevoz do obmejnih mest.³⁶

Horvat je razvil že od prej prisotno idejo, da se Bela krajina in pas do Zidanega Mosta s pomočjo oblasti NDH pripojita NDH, po kapitulaciji Italije pa je zagovarjal tudi idejo, da bi se NDH pripojila tudi Ljubljanska pokrajina. Horvat in njegovi sodelavci so 17. septembra 1943, po kapitulaciji Kraljevine Italije, poslali vodji NDH Anteju Paveliću prošnjo, v kateri so zahtevali, da se pri vodstvu Tretjega rajha zavzame za »združevanje celotnega slovenskega ozemlja« in ustanovitev »državne zveze« med NDH in Slovenijo, v kateri bi Slovenija obdržala svoje slovensko ime, narodnost, jezik in grb. Državljanstvo bi dobili vsi tisti, ki so 1. septembra 1918 prebivali na območju Slovenije, ostali pa bi to pravico pridobili na osnovi slovenskega zakona. Slovenija bi imela svojo zakonodajno, sodno in upravno oblast, skupen pa bi bil poglavar Državne zveze, ki bi hkrati predstavljal tudi skupnega vrhovnega poveljnika vojnih sil. Skupne bi bile zunanje zadeve, ne pa tudi carina, valuta, promet, pomorstvo in pošta. Vojni obvezniki z območja Slovenije bi vojaško dolžnost služili na območju svoje države in tam vzdrževali notranji red in mir ter skrbeli za obrambo lastne dežele. Bili bi pod poveljstvom slovenskega Glavnega štaba. Na čelu Slovenije bi postavili predsednika, ki bi bil odgovoren

³⁵ HDA, SDS RSUP SRH, 014.0.1. Izjava tajnika Narodnega doma Mihe Korošca, str. 1–2, 5, 14.0.2. Slovenski Rdeči križ za časa okupacije v Ljubljani, razen materiala Pavla Horvata, št. dosjeja 300571, Ljudska Republika Slovenije, Okrajni ljudski odbor Maribor, Tajništvo za notranje zadeve, Maribor, 13. 04. 1957, št. Ia 1408/2, Analiza SRK v Zagrebu, poslana Ljudskemu odboru okraja Zagreb, Sekretariatu za notranje zadeve, str. 112; ARS, AS 1931, š. 749, f. 303-4/ZA, Gibanje Slovenske kmečko-delavske sloge – Horvat Pavle, str. 3; ARS, AS 1931, š. 750, f. 303-5/ZA, »V imenu slovenskega naroda« od 17. 9. 1941. (prepis), str. 100–104; ARS, AS 1931, ovoj 303-4/ZA, š. 749, str. 102, Izjava Alojza Colnarja s 16. 7. 1948, str. 103–108 (nepodpisana izjava ali krajši elaborat o Pavlu Horvatu).

³⁶ ARS, AS 1907, š. 19 (F 1369), Državno ravnateljstvo za ponovu, Odjel za useljavanje, št. 1010/41, št. 2071-U/41, št. 3102/U./41, št. 3140.U-Ma/41; ARS, AS 1907, š. 28 (1374), št. 1941. ZM, Dopis MVP NDH od 31. 7. 1941; ARS, AS 1899, š. 2 (1345), št. 571/43, št. 607/43, št. 1257/43.

poglavarju Državne zveze in Slovenskemu narodnemu svetu. Podrobneje so bila razložena še številna vprašanja skupnih zadev. Horvat je po vojni pobegnil v tujino, njegovo stanovanje v Skalinski ulici v Zagrebu pa je bilo na voljo za potrebe repatriacije Slovencev.³⁷

Komunistična partija in narodnoosvobodilno gibanje na območju Slovenije sta kot prva pozivala k uporabi proti izseljevanju. Konec aprila 1941 je Centralni komite Komunistične partije Slovenije v svojem letaku med drugim pozival k odporu zoper raznarodovanje in razseljevanje. Vodstvo Osvobodilne fronte (OF) Slovenije je oktobra 1941 v Slovenskem poročevalcu in Slovenskem partizanu objavilo odločitev o ustanovitvi Narodne zaščite, katere naloga je med drugim bila tudi preprečevanje izselitve Slovencev. OF je 1. novembra 1941 v Slovenskem poročevalcu pozvala vse Slovence iz ogroženih krajev, da se uprejo izseljevanju. Širitev takšnih idej in poskusi, da bi se neposredno vplivalo na potek izseljevanja iz Slovenije, niso dali takojšnjih rezultatov, toda upor/vstaja in krepitev partizanskega gibanja na območju NDH in v Srbiji sta narekovala dinamiko izseljevanja Slovencev na ta območja.³⁸ V Zagrebu je delovala tudi slovenska skupina aktivistov narodnoosvobodilnega gibanja (NOG). Ti so maja leta 1945 ustanovili »Mestni odbor Osvobodilne fronte v Zagrebu/Gradski odbor Osvobodilne fronte u Zagrebu«. V letih 1944 in 1945 so natisnili tudi šestnajst števil glasila Glas resnice.³⁹ Skupina slovenskih aktivistov NOG se je na podbudo zagrebskega odbora organizirala tudi v Varaždinu.⁴⁰ Številni Slovenci na hrvaškem in bosansko-hercegovskem območju so med vojno pomagali partizanom ali pa so bili pripadniki partizanskih odredov.⁴¹

³⁷ ARS, AS 1931, š. 750, f. 303-5/ZA, »V imenu slovenskega naroda« od 17. 9. 1941 (prepis) str. 100–104; ARS, AS 1931, š. 749, ovoj 303-4/ZA, str. 102, Izjava Alojza Colnarja 16. 7. 1948, str. 103–104, str. 105–108 (nepodpisana izjava ali krajši elaborat o Pavlu Horvatu); ARS, fond Delegacije Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, Odsek za repatriacijo Zagreb (AS 1824), š. 977, št. 24/45, 29/45, 38/45, 22/45, 43/45, 45/45, 46/45, 96/45, 144/45, 145/45, 160/45, 168/45, 325/45; ARS, AS 1824, št. 977, Dopis Slovenskog kulturno - prosvetnog društva »Franc Rozman«, Slavonski Brod Bratskom Kulturno – prosvjetnom sektoru J.N.O.F.-a/Prop. odjel od 19. srpnja 1945, b2. 29/45. O razvoju ideje ozemeljskega spajanja slovenskih in hrvaških območij pred 2. svetovno vojno in med njo gl. Godeša, Izseljevanja Hrvatov iz nemškega zasedenega ozemlja na Štajerskem in Gorenjskem, str. 270–278.

³⁸ Dokumenti o varnostno-obveščevalni službi OF, Narodni zaščiti in pravosodju 1941–1945. Ljubljana 1976, str. 16–19; Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 363–372; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 320–327.

³⁹ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, 473; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama, str. 411; Kržišnik-Bukić, O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem, str. 157.

⁴⁰ Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 358; Stevo Sunajko: Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941–1945. Ljubljana 1971, str. 110.

⁴¹ Spomini in pričevanja. Ljubljana 2003, str. 425–426. O vstopanju Slovencev v partizanske enote v posameznih delih Bosne gl. Vera Kržišnik-Bukić: Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe 1831–2007. Ljubljana 2007, str. 197–215.

Delovanje državnih institucij NDH pri preseljevanju Slovencev

Oblasti NDH so z zakonsko odredbo z dne 24. junija 1941 ustanovile Državno ravnateljstvo za obnovo, ki je skrbelo za urejanje vseh zadev glede »preseljevanja, namestitve in izseljevanja naroda« in »prevzemanja in predaje posestev in ostalih dobrin iz rok izseljenih v roke priseljenih«. Za izvrševanje in izvajanje odločitev Državnega ravnateljstva za obnovo so nameravali ustanoviti »Redarstveno ravnateljstvo«, oboroženi organ za »zagotovitev nemotenega izvajanja ravnateljskih nalog«. ⁴² Dne 1. julija 1941 je bilo ustanovljeno Državno ravnateljstvo za gospodarsko obnovo, ki je prevzelo zadeve Urada za obnovo gospodarstva. Državno ravnateljstvo za obnovo in Državno ravnateljstvo za gospodarsko obnovo sta prevzemala imetja izseljenih oseb in oseb, ki so zapustile območje NDH. Z zakonsko odredbo z dne 15. septembra 1941 pa sta se ravnateljstvi združili. Z odlokom o razdelitvi nalog ukinjenega Državnega ravnateljstva za obnovo je bil znotraj Državne blagajne ustanovljen Urad za podržavljeno imetje, ki je opravljal dela, pretežno vezana na judovsko in srbsko premoženje. ⁴³

Občinska poglavarstva v NDH so v juliju 1941 povedala, kolikšno število slovenskih družin se lahko namesti pri njih, ne glede na to, ali je šlo za namestitve na posestvih izgnanih, zaprtih in ubitih Srbov ali za namestitve v gospodinjstvih skupaj s pravoslavnim prebivalstvom. Prav tako so podala svoja razmišljanja o možnostih zaposlovanja Slovencev, predvsem v obrtniških poslih.

Predvsem na obmejnih slovensko-hrvaških območjih so se pojavljali dvomi, ali se bo to »nacionalno zavedno prebivalstvo« asimiliralo. ⁴⁴ Oblasti NDH niso bile naklonjene naseljevanju Slovencev v okraje ob državni meji (Samobor, Klanjec, Ludbreg). Pri tem je vztrajala tudi nemška stran, saj ni želela, da bi bili priseljenci preblizu slovenskega ozemlja, saj bi to predstavljalo možnost, da bi se sami ilegalno vračali na svoje domove. Oblasti NDH so ocenile, da naseljevanje ob meji ne bi bilo niti v gospodarskem niti v političnem interesu NDH. V primeru Samobora so

⁴² Zakonska odredba osnutka Državnog ravnateljstva za ponovu, 24. lipnja 1941, Zbornik zakona i naredaba NDH, god. I, svezak I-XII, št. 1. – 1258. Zagreb 1941, str. 195–196.

⁴³ Zakonska uredba o osnivanju ureda za obnovo privrede, 3. 5. 1941, Zakonska odredba o osnutku Državnog ravnateljstva za gospodarstvenu ponovu, 8. 7. 1941, Zakonska odredba o spajanju Državnog ravnateljstva za ponovu i Državnog ravnateljstva za gospodarstvenu ponovu, 16. 9. 1941, Zakonska odredba o ukidanju Državnog ravnateljstva za ponovu i Državnog ravnateljstva za prehranu, 30. 12. 1941. V: Zbornik zakona i naredaba NDH, god. I, svezak I-XII, št. 1.–1258, Zagreb 1941, str. 50–51, 252–253, 598–599, 1096–1097; Naredba o podijeli poslova ukinutog Državnog ravnateljstva za ponovu i Državnog ravnateljstva za prehranu, 14. 1. 1942. V: Zbornik zakona i naredaba NDH, god. II, Zagreb 1942.

⁴⁴ HDA, Ministarstvo državne riznice (MDR), Ured za podržavljeni imetak, š. 1776, K. št. Prs. 98/42 od 13. 7. 1941, K. Prs. broj 84/1941 od 15. 7. 1941, Prs. br. 82/1941 od 16. 7. 1941, Br. 1709/1941 od 22. 7. 1941; Ivo Goldstein: Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. godine. V: Med Srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik, Ljubljana 2006, str. 601–603.

celo spomnili, da ni izseljenih nemških vasi, v katere bi lahko preselili Slovence iz Štajerske, in da je to najbolj pasivno okrožje v Veliki župi Prigorje. Velik problem je predstavljalo zaposlovanje priseljencev, toda del se jih je vendarle uspel zaposliti, čeprav do položajev, kjer so bile možne poneverbe, razkrivanja skrivnosti in podobno niso bili upravičeni.⁴⁵

Državno ravnanje za obnovo je 9. julija 1941 poslalo vsem okrajnim predstojnikom, načelnikom mest in občin ter ustaškimi taboriščnikom »Navodila o priseljevanju in nastanitvi Slovencev«, ki so bila 14. julija dopolnjena. V posamezne okraje se je moralo od julija do 31. oktobra 1941 naseliti okoli 2500 Slovencev. Priseljenci naj bi bili nameščeni v »prehodnih zbirališčih«, in sicer v šolskih zgradbah in podobnih prostorih. V primeru, da bi imeli strokovno izobrazbo, naj bi jih glede na zmožnosti čim prej zaposlili. Vprašanje prehrane naj bi se reševalo z zbiranjem hrane, ki bi jo dobili predvsem od Srbov. Dodatno je bil razložen tudi postopek, v katerem priseljenec dobi hišo ali posest, kakor tudi primeri, v katerih so bili priseljenci nameščeni v srbske družine. Če so Slovenci dobili posest, se je pri primopredaji moral voditi podroben zapisnik (popis premičnin in nepremičnin), priseljenci pa so s svojim podpisom jamčili za prevzeto premoženje, v katero se je štela tudi pravica do paše, pravica do izvoza lesa in podobne pravice, ki so se prenesle s starega lastnika na novega. Predvidena je bila tudi kontrola priseljencev s strani mestnih nadzornih in upravnih oblasti kakor tudi omejitev gibanja. Priseljenci so se morali prijaviti na občini in župnijskih uradih, otroke pa so morali vpisati v šolo. Če so bili priseljenci nameščeni skupaj z lastnikom hiše, potem jim je lastnik moral zagotoviti namestitev, hrano in oblačila, priseljenci pa so zato morali pomagati pri hišnih, poljedelskih in drugih opravilih. Priseljencem, ki so sodelovali pri žetvi ali pri nekem drugem javnem delu, naj bi bil izplačan »honorar«. Poudarjeno je bilo, da se mora domače prebivalstvo »psihološko pripraviti« na prihod priseljencev, in da je treba zagotoviti »dostojen postopek«, saj bodo ti priseljenci postali pripadniki/državljeni NDH. Preprečiti so se morali morebitni izgredi zoper priseljence in to na taktičen in miren način. Domačemu prebivalstvu je bilo treba pojasniti, da je prihod Slovencev v interesu NDH, in da so to zahteve z »najvišjega nivoja«. Okrajni predstojniki so bili z dopolnjeno okrožnico o preseljevanju z dne 14. julija 1941 obveščeni o strukturi priseljencev v prvih transportih. V njej je poudarjeno, da prihajajo intelektualci, uradniki, obrtniki, redarji, trgovci, upokojeni državni uslužbenci in podobni ter da jih je treba zaposliti v državnih in občinskih uradih kakor tudi v privatni obrti in v podjetjih. To so bili, kakor je bilo navedeno v okrožnici, ukrepi preprečevanja »lenarjenja«, priseljence pa je bilo treba spodbujati k učenju hrvaškega jezika in pravopisa, še posebej tiste, ki so bili državni uradniki in ki bi se ponovno morali zaposliti v takšni službi. O vseh priseljencih se je vodila podrobna evidenca v mestu, kjer so bili naseljeni, kar je pomenilo, da so se kartice, ki jih je vsak priseljenec prinesel s seboj, dopolnjevale s potrebnimi podatki.

⁴⁵ Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 329, 332.

V vsakem mestu je bil izbran en slovenski priseljenc, ki je bil predstavnik Slovencev in hkrati odgovoren za kontakte z oblastmi, za obnašanje priseljenec ter podobno. Zaloge hrane, ki so ostale na posestvu, so bile z reverzom prepuščene priseljenecem v njihovo uporabo, prepuščene pa so jim bile tudi domače živali. Posebej je poudarjeno, da naj bi bilo vsako delo priseljenecv nagrajeno in da se od njih ne sme zahtevati nikakršnega brezplačnega dela. V prilogi je bila tajna okrožnica Ministrstva za promet in javna dela, Oddelka za železniški promet, ki se je nanašala na prevoz izseljenecv Srbov. Navedeno je, da so morala okrajna predstojništva sama naročati vagoni za prevoz Srbov izseljenecv, ne glede na to, ali so potovali kot manjša ali večja skupina ali kot posamezniki. To pravilo je veljalo tudi za namestitvev slovenskih priseljenecv. Okrajna predstojništva so istočasno prejela tudi podrobna navodila v »Okrožnici o žetvi«, v kateri so navedeni vsi postopki pri žetvi in shranjevanju žita. Opozorjeni so bili, da morajo paziti na povečanje števila prebivalstva, za katero je treba zagotoviti žito za prehrano in za setev. Na isti način je opisan tudi postopek nabiranja koruze, izkopavanja krompirja, puljenja repe, nabiranja konoplje in lana, obiranje sadja in trgatve grozdja. Odvoz lesa za veleposestva, kmečka, samostanska in cerkvena posestva je moralo opraviti srbsko mestno prebivalstvo, saj slovenski priseljenci, ki so bili naseljeni kot prvi tega dela niso bili večji.⁴⁶

Odbor za slovenske priseljence je bil ustanovljen septembra 1941 pri Preseljevalnem oddelku Urada za podržavljeno imetje Državnega ravnateljstva za gospodarsko obnovo, ki je deloval v Jurišičevi ulici v Zagrebu. Zaradi nastanka Odbora se je zmanjšal obseg dela Slovenske kmečko-delavske sloge pod vodstvom Pavla Horvata, ki je delovala v Zagrebu in ki je s slovenskim in hrvaškim Rdečim križem že od začetka oskrbovala Slovence.⁴⁷

V Odboru za slovenske priseljence so delovali Krunoslav Draganović kot predsednik, ki je že od aprila 1941 sodeloval s predstavniki HCK in SRK, Franjo Harazim kot podpredsednik, Anton Ogrizek, odvetnik iz Celja, kot blagajnik, tajnik je bil duhovnik Jakob Richter iz Maribora, člana pa sta bila duhovnik Drago Oberžan iz Maribora in industrialec Josip Žinigoj iz Trbovelj. V Odboru je delovalo tudi veliko število zagrebških Slovencev. Odbor za slovenske priseljence je na seji 28. januarja 1944 spremenil svojo strukturo oziroma prerazporedil dolžnosti. Krunoslava Draganovića je na mestu predsednika zamenjal Franjo Harazim, podpredsednik je postal Franjo Bizjak, odbornika sta postala Julija Stojković in Josip Ribarić, tajnik Drago Oberžan, medtem ko so bili v nadzornem odboru Stjepan Vedrina, voditelj Preseljevalnega oddelka Ravnateljstva za gospodarsko obnovo, ter

⁴⁶ ARS, AS 1899, š. 1 (1345 A), Upute o useljavanju i smještaju Slovenaca št. 190/Ptk, od 9. 7. 1941, Nadopuna okružnice br. 190/Ptk, br. 755/Ptk od 14. 7. 1941, Okružnica o žetvi br. 602–1941/Ptk od 14. 7. 1941; Izmjena naroda u NDH. V: Dalje, Sarajevo 1990, št. 31–32, str. 183–185.

⁴⁷ ARS, AS 1931, š. 749, ovoj 303-4/ZA, Pokret Slovenske Kmečko delavske sloge – Horvat Pavle, str. 3.

Josip Žinigoj in Stanko Starec.⁴⁸ Draganović si je tudi po odhodu iz Odbora še naprej prizadeval pomagati Slovincem, med drugim je s pomočjo veleposlaništva NDH v Berlinu tistim, ki so bili zaprti na območju Tretjega rajha, pomagal pridobiti hrvaško državljanstvo, da so lahko odpotovali v Zagreb. To se je verjetno dogajalo zaradi združitve družin.⁴⁹

Odbor za slovenske priseljence je pomagal Slovincem z denarnimi sredstvi, oblačili, obutvijo, hrano, pomagal pa jim je tudi do raznih dovolilnic – od brezplačnih železniških kart do dokumentov o državljanstvu. Odbor je prejemal pomoč od Državnega ravnateljstva za obnovo, Ministrstva za korporacije, Zavoda za kolonizacijo, Karitasa Zagrebske nadškofije, mednarodnega Rdečega križa, hrvaškega Rdečega križa ter prostovoljnih prispevkov. Denarno podporo so dobili neposredno posamezniki in njihove družine ter slovenski poverjeniki v posameznih mestih, ki so nato pomoč delili glede na potrebo, medtem ko sta materialno podporo prejela dva domova: Dom slovenskih useljenika/Dom slovenskih preseljencev v Banja Luki in Osijeku.⁵⁰ Slednji, ki je deloval do začetka aprila 1945, se je nahajal na Vukovarski 77.⁵¹ Odbor se je zavzemal za izboljšanje materialnega položaja Slovencev, v januarju 1943 pa je pri državnih oblasteh posredoval z željo, da bi bili Slovenci, ki so pred preselitvijo prejemali vojno invalidnino, ponovno upravičeni do izplačil, kar pa je bilo mogoče le ob veljavni dokumentaciji o invalidnini, ki jo je bilo od nemških oblasti iz okupirane Slovenije mogoče pridobiti preko MZZ NDH.⁵² Odbor za slovenske priseljence je pod nazivom Gospodarski odsek Mestnega odbora Osvobodilne fronte/Ekonomski odsjek Gradskog odbora Osvobodilne

⁴⁸ ARS, AS 1899, š. 2 (1345), št. 304/44, št. 305/44; Akmadža, Krunoslav Draganović. Iskazi komunističkim istražiteljima, str. 85.

⁴⁹ ARS, AS 1899, š. 2 (1345), št. 138/43.

⁵⁰ ARS, AS 1899, š. 1 (1345 A), št. 88/45, št. 298/45, št. 1087/45, št. 2 (1345), št. 550/43, št. 561/43, št. S.10.758–1943, št. 2063/43, št. 2116/43, št. 2660/43, št. 332/44, št. 394/44, št. 1489/44, št. 2134/43, št. 818/44, št. 2001/44, št. 277/45, š. 10 (1351), št. 1827/43, 81/45, št. 298/45. V istem fondu v škatli 12 (stara oznaka 1353) so tudi številna potrdila posameznih slovenskih družin o prijemu podpore od Odbora za slovenske iseljenike u Zagrebu; HDA, RSUP SRH SDS, 014.0.1. Izjava tajnika Narodnega doma Mihe Korošca, str. 6, 014.0.2. Zapisnici o saslušanju Alojzija Colnar u istražnom zatvoru UDB-e za Sloveniju, str. 4, 6, 9, 18, 14.0.2. Slovenski Rdeči križ za časa okupacije v Ljubljani, izvzeto iz materiala Pavla Horvata, št. dosjea 300571, Ljudska Republika Slovenije, Okrajni ljudski odbor Maribor, Tajništvo za notranje zadeve, Maribor, 13. 04. 1957, štev. Ia 1408/2, Analiza SRK u Zagrebu poslana Narodnom odboru kotara Zagreb, Sekretarijatu za unutrašnj poslove, str. 114.; ARS, AS 1824, š. 977, Dopis Odbora za slovenske useljenike kod Ministarstva državne riznice ureda za podržavljeni imetak Alojziju Kostanjevecu u Kostajnicu od 19. travnja 1945; Dopis Odbora za slovenske useljenike pri iseljeničkom odijelu ureda za podržavljeni imetak Mariji Kramar u Viroviticu od 30. srpnja 1943 kojim obavještavaju, da je Drago Roglič preseljenik iz Maribora darovao njej obitelji novčani prilog i Doznaka za novčanu pomoć od Delegacije međunarodnog Crvenog križa u Zagrebu (Preradovićeva 24) Mariji Kramar od 28. 8. 1943, Alojz Kramar, Zagreb; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 325–326.

⁵¹ ARS, AS 1824, š. 977, Dom slov. useljenikov, Izkaz 4. 4. 1945.

⁵² ARS, AS 1899, š. 2 (1345), št. 180/43, št. 191/43.

fronte tudi po vojni nadaljeval s svojim delovanjem, na začetku še vedno v istih prostorih v Jurišičevi ulici 2. Njegova naloga je bila delovati pri repatriaciji Slovencev z območja Hrvaške in Bosne ter nuditi pomoč repatriirancem iz Srbije in Nemčije, ki so potovali skozi Zagreb.⁵³

Državno ravnateljstvo za gospodarsko obnovo je septembra 1941 zahtevalo od vseh okrajnih predstojništev, da popišejo vse Slovence, ki so prišli na njihovo območje po 10. aprilu 1941, z izjemo tistih, ki so prišli po nalogu Državnega ravnateljstva za obnovo. Isti dopis je nalagal tudi popisovanje vseh drugih narodnosti, katerih pripadniki so prišli na Hrvaško po vzpostavitvi NDH.⁵⁴ Okrajne oblasti so morale poleg prejetih obrazcev za popisovanje Slovencev izpolniti tudi premoženjske kartice. Zaželeno je bilo, da so za to delo izkoristili priseljene Slovence, seveda če so znali hrvaški jezik. Pri popisovanju so morali biti posebej pozorni na poklic popisovane osebe; tistim, ki niso bile sposobne za delo in niso prejemale pokojnine, so v opombo napisali »za ubožnico.« Premoženjska kartica je morala poleg osebnih podatkov vsebovati tudi podatke o tem, kaj je oseba imela in v katerem mestu Slovenije, ter oceniti vrednost tega imetja. Priseljeni Slovenci so se lahko zaposlili v vseh državnih službah, toda ne na vodilnih položajih. Opozorjeni so bili, da naj spremljajo Hrvatski narod, še posebej nedeljsko izdajo, saj so bili tam objavljeni oglasi za delo. Njihove prošnje za delo so bile oproščene državnih taks »zaradi siromaštva« priseljencev. Dokumenti, ki so bili potrebni za pridobitev namestitve, so bili rojstni list, izjava o narodni pripadnosti in razna potrdila – o zadnji zaposlitvi, napredovanju in podobno. V oktobru 1941 je določeno število preseljencev dobilo zaposlitev, medtem ko je Državno ravnateljstvo za obnovo ponovno prek okrajnih oblasti zahtevalo od vseh priseljencev, da priložijo zahtevane dokumente za zaposlitev, da bi se jih, v kolikor so delovno sposobni, tudi zaposlilo. Kmetje kot tudi vsi tisti, ki so želeli obdelovati zemljo, so izpolnjeni obrazec za kolonizacijo naslovili na Državno ravnateljstvo za obnovo, to pa je vedno znova izpostavljalo, da za okraje Zagreb, Karlovac, Varaždin in Samobor dovolilnic za kolonizacijo »zaradi prenaseljenosti« ne izdajajo.⁵⁵ S tem so želeli slovensko prebivalstvo držati čim dlje od okupiranega slovenskega območja, kar so nemške oblasti neprestano zahtevale.

V novembru 1941 sta MNZ NDH in Ministrstvo za pravosodje in bogoslužje objavila »Zakonsko odredbo o pridobitvi pravice prebivališča oseb iz bivše Slovenije«, s katero so priseljenci iz Slovenije, ki so bili brez prebivališč, pridobili pravico, da so brez plačila državne takse vložili pisne vloge za prebivališče, in sicer v

⁵³ V dokumentih iz prvih povojnih mesecev so uporabljani različni izrazi: Delegacija za repatrijacio Slovencev/Delegacija za repatrijacio Slovencev iz Hrvaškeg/Delegacija za repatrijacio Slovenaca; Gospodarski odsek/Gospodarski odsjek/Ekonomski odsek/Ekonomski odsjek.

⁵⁴ HDA, MDR, Ured za podržavljeni imetak, št. 585, Ponova, Odjel za useljavanje, 1941, 20-U - 3075-U, št. 365/1941. od 15. 9. 1941; ARS, AS 1907, š. 28 (1374), Državno ravnateljstvo za ponovu, Odjel za useljavanje, št. 365/1941. ad. ZR/P. od 15. 9. 1941.

⁵⁵ HDA, Zagreb, MDR, Ured za podržavljeni imetak, š. 585, Ponova, Odjel za useljavanje, 1941, 20-U - 3075-U, št. 651-U/1941. od 26. 9. 1941 in št. 1175-U/1941, od 24. 10. 1941.

občini, kjer so trenutno prebivali. Dokumente o pridobljeni pravici prebivanja so prejeli v mesecu dni od predložitve zahtevka.⁵⁶

Poleg Državnega ravnateljstva za obnovo je priseljene Slovence na posestva Srbov po podobnem postopku nameščal tudi Zavod za kolonizacijo, in sicer s priporočilom, da se več slovenskih družin naseli na eno posestvo, ki bi ga skupaj obdelovali in se tako na začetku tudi laže vzdrževali. Zavod za kolonizacijo naj bi koloniziral okoli 7000 slovenskih priseljencev. Vendar je malo verjetno, da so tolikšno število priseljencev tudi kolonizirali, kajti tudi kolonizacija Hrvatov ni bila izvedena po načrtu. Znani pa so tudi primeri, da Slovenci niso hoteli vzeti »slabe«, močvirnate zemlje, nekateri pa so se kolonizirali na srbskih posestvih, ki pa so jih zaradi vrnitve lastnikov morali hitro zapustiti (mešane katoliško-pravoslavne družine, prestop v katoliško vero in drugi razlogi). Še preden so kolonisti dobili hišo v uporabo, je bilo popisano vse obstoječe imetje. Ocenjevala se je tudi denarna protivrednost nepremičnega in premičnega premoženja (pohištvo, zaloge hrane za ljudi in živino in podobno), ki se je vpisala na posebne obrazce »Izkaz«, na katerih je bilo jasno navedeno, da je priseljenec to imetje prejel »modo praecario«, torej na uporabo, brez možnosti, da s tem imetjem razpolaga v smislu prodaje, dajanjem v zastavo in podobno, in da je to imetje še naprej državna lastnina. Ko so možnosti dopuščale, je Zavod za kolonizacijo naselil po eno slovensko družino v eno prazno gospodinjstvo srbske družine, postopek pa je bil zabeležen v obrazce Zavoda za kolonizacijo, ki so se izpolnjevali tako za kolonizirane Slovence kot Hrvate. Posebni odbori so skrbeli za prehrano priseljencev, ti so pogosto prejeli tudi hrano, pridobljeno z izseljenih posestev. Tako je na primer izpostava Državnega ravnateljstva v Osijeku dobila ukaz iz centrale v Zagrebu, da priseljencem iz Slovenije razdelijo stvari, zaplenjene Judom in Srbom, tudi les za ogrevanje.⁵⁷

Uradi za kolonizacijo v Petrinji, Gospiću in Banja Luki so 18. avgusta 1941 prejeli navodila o popisovanju posestev izseljenih oseb in oseb, ki so zapustile območje NDH, oziroma posestev oseb, ki so same pobegnile ali bile izgnane. Posebej je bilo poudarjeno, da je treba Slovence takoj, čim prispejo v posamezni okraj, naseliti v zapuščene hiše in na posestva srbskega prebivalstva, in sicer zato, da nanje ne bi »psihološko neugodno delovalo« dolgo bivanje v izselitveno-preselitvenih

⁵⁶ Zahtjev Martina Kramara za stjecanje zavičajnosti u gradu Virovitici upućen Gradskom poglavarstvu od 29. travnja 1942 i Odluka št. 4364/1942 od 6. svibnja Gradskog poglavarstva u Virovitici da se priznaje zavičajnost M. Kramaru i obitelji, Alojz Kramar, Zagreb; Zakonska odredba o stjecanju zavičajnog prava osoba iz bivše Slovenije. V: Zbornik zakona i naredaba NDH, god. I, sv. I–XII. Zagreb 1941, str. 898–899.

⁵⁷ HDA, Zavod za kolonizaciju NDH, š. 81, Očitovanje Josipa Janška doseljenika iz kotara Maribor u Sokolovcu 26. siječnja 1942, Obrasci Ureda za kolonizaciju u Varaždinu na ime Josip Drnovšček iz mjesta Zagaj, općina Ponikve, kotar Celje naseljenog na posjed Miloša Jankovića u Segovini, općina Rasinja, kotar Ludbreg i na ime Blaž Jakubin iz mjesta Šmarje pri Jelšah koji je naseljen na posjed Ljubomira Vitanovića u Prkosu, općina Rasinja, kotar Ludbreg; HDA, MDR, Ured za podržavljeni imetak, št. 585, Pi 1948-U/41; Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika u Sloveniji, str. 460–461; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 400–401.

taboriščih. Poudarjeno je bilo tudi, da se mora s Slovenci »ravnati zelo obzirno«, saj so postali državljani NDH.⁵⁸ Takšen dokaj pozitiven odnos oblasti je bil skrajno praktičen, saj je omogočal, da se priseljenci sami prehranijo in ohranijo imetje, dokler ne bi bil izpeljan administrativni postopek dodelitve imetja oziroma dokončno urejeno naseljevanje hrvaških in slovenskih kmetov.

Zavod za kolonizacijo iz Zagreba je marca 1942 poslal okrožnico svojim uradom o ureditvi odnosov priseljenih Slovencev praecaristov/kolonistov in Zavoda za kolonizacijo. V 1. točki se navaja, da je s slovenskimi priseljenci treba ravnati enako kakor s hrvaškimi ter da so popolnoma izenačeni, razen v primeru, ko je to izrecno drugače določeno. Poverjeniki Zavoda za kolonizacijo oziroma njihovih uradov so morali obiskati vse slovenske kmete in ugotoviti zaloge hrane ter preveriti, ali imajo potrebno orodje za obdelovanje zemlje, potrebno pohištvo za bivanje ipd. Podatke so morali sporočiti Zavodu za kolonizacijo. V primerih, ko so poverjeniki ugotovili, da slovenski priseljenci niso prejeli toliko prehrabnih proizvodov, kolikor jim jih je bilo obljubljenih, so nemudoma posredovali in jim zagotovili obljubljeno. Vsi Slovenci so prejeli knjižico »Dolžnosti in pravice praecarista« in bili opozorjeni, da imajo iste pravice kakor ostali naseljenci, ter da jim pripada pridelek na posestvih, na katerih so naseljeni.⁵⁹

Znani so tudi primeri, da so kolonisti, nameščeni v porušene hiše (npr. v vasi Koška v okraju Našice), od Zavoda za kolonizacijo v Zagrebu zahtevali posojilo za popravilo in obnovo.⁶⁰ V posameznih mestih so se slovenski priseljenci kolonizirali skupaj s Hrvati, kot na primer v mestu Antunovac (prej Bogdanovac), na posestva Srbov, izseljenih solunskih prostovoljcev, v občini Špišić Bukovica v okraju Virovitica.⁶¹ Državno ravnateljstvo za obnovo je konec decembra 1941 prek Zavoda za

⁵⁸ HDA, Ostavština Šantić, 2.2.26.4. Dopis Državnog ravnateljstva za ponovu, Odjel za gospodarstvenu imovinu o snimanju posjeda iseljenika i odbjeglih osoba Uredu za kolonizaciju u Banja Luci, št. 6604/1941, od 18. kolovoza 1941.

⁵⁹ HDA, Zavod za kolonizaciju NDH, š. 12, Okružnica št. 4739/1942. od 13. ožujka 1942. Osnovno vodilo Zavoda za kolonizaciju NDH je bilo preosnovati predvojno agrarno reformo in kolonizacijo, ki je bila po oceni oblasti NDH nepravična do hrvaškega in nemškega prebivalstva, kajti temeljila je na tem, da so dobili največja pooblastila dobrovoljci, praviloma Srbi iz srbske vojske iz 1. svetovne vojne, ki so bili naseljeni v 94 agrarnih kolonijah/vaseh; šlo je za 8581 družin naseljenih v Slavoniji in Sremu (4964 v Slavoniji, 3617 v Sremu) z 42.905 osebami, nastanjenimi v 94 agrarnih kolonijah/vaseh. Na območju BiH so bili tudi v obdobju med vojnima v agrarni reformi in kolonizaciji naseljevani »solunaši«. Oblasti NDH so želele spremeniti nacionalno strukturo prebivalstva, ki je nastala kot posledica kolonizacije, in spremeniti posestno stanje. – Nikola L. Gačša: Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948. Novi Sad 1984, str. 47; Marijan Matić: Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945–1948. Zagreb 1990, str. 21–23; Ivan Balta: Kolonizacija istočne Hrvatske u Drugom svjetskom ratu. V: Časopis za suvremenu povijest, 2001, št. 2, str. 393; Ivan Lajić, Mario Bara: Ratovi, kolonizacije i nacionalna struktura Slavonije u dvadesetom stoljeću. Zagreb 2009, str. 67–70, 83; Karakaš Obradov, Dobrovoljna i prisilna preseljenja u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata i poraća, str. 71, 73.

⁶⁰ HDA, Zavod za kolonizaciju NDH, št. 15, Ured za kolonizaciju Osijek, št. 31468–1942 od 10. listopada 1942.

⁶¹ HDA, Zavod za kolonizaciju NDH, št. 65, Obrazac za naselje Antunovac, N 6.

kolonizacijo koloniziralo Slovence v okrajih Donji Miholjac in Vinkovci. Priseljenci so od Zavoda za kolonizacijo prejeli t. i. zelene kartice z osebnimi podatki, ki so jih bili dolžni predati občinskim oblastem v mestih, kjer so bili naseljeni, Državno ravnateljstvo za obnovo pa jim je zagotovilo brezplačen prevoz.⁶²

O vsestranskem trudu, da bi Slovence integrirali v družbo, kaže tudi odločitev, da so slovenske otroke brez težav vpisovali v šole, in to tudi brez spričevala. Le-ti so morali po določenem času opraviti izpit iz hrvaškega jezika. Starši otrok, ki niso imeli nobenih dokumentov o predhodnem šolanju, so morali sporočiti svoje in otrokove osebne podatke, šolo in razred, ki ga je otrok obiskoval v preteklem šolskem letu, mesto in okraj, kjer se je šola nahajala, v kolikor so vedeli, so morali napisati tudi nemški naziv mesta, nato ime učiteljice v osnovni šoli ali ime razrednika v srednji in strokovni šoli. Verodostojnost teh podatkov so preverili s pomočjo nemških oblasti, z njihovim sodelovanjem pa so pridobili tudi iskane dokumente.⁶³

Večje število slovenskih učiteljev in profesorjev se je zaposlilo v šolah. Po odredbi šolskega ministra Stjepana Ratkovića so morali od 4. maja 1942 dalje po dveh letih službe opraviti dodatni izpit iz hrvaškega jezika in književnosti, hrvaške zgodovine in zemljepisa ter izpit o šolski upravi in zakonodaji narodnih šol. Gradivo iz navedenih predmetov je bilo isto kakor za opravljanje »praktičnega učiteljskega izpita«, katerega so opravljali vsi učitelji in profesorji NDH, pri obeh izpiti pa so se upoštevali enaki zakonski predpisi.⁶⁴

Konec maja 1942 je Urad za podržavljeno imetje pri Državni blagajni, ki je delno prevzel zadeve ukinjenega Državnega ravnateljstva za obnovo, določil, da se slovenski priseljenci lahko preselijo na območje drugega okraja le z odobritvijo Urada za podržavljeno imetje, in da imajo pravico do brezplačnega prevoza, če jih Zavod za kolonizacijo napoti na dodeljeno posest, ali se izselijo v neko drugo državo, potujejo v mesto stalne zaposlitve, ali če potujejo z dovoljenjem Urada za podržavljeno imetje. Mestna poglavarstva in okraji so morali Uradu za podržavljeno imetje dostaviti seznam Slovencev, ki so pridobili pravico prebivališča na območju določenega mesta in okraja. Če kdo še ni bil vpisan, mu je bilo treba takoj izdati potrdilo o prebivališču. Pozvani so bili vsi nivoji državne oblasti, da v najkrajšem času poskrbijo za namestitev in zaposlitev Slovencev. Priseljenci so morali sprejeti vsako ponujeno delo, za katero so prejeli plačo, ki jo je določal zakon. V skupnih kuhinjah so se lahko prehranjevali samo tisti, ki niso bili delovno sposobni in ki niso bili zaposleni, strošek prehrane pa je kril Urad za podržavljeno imetje.

⁶² ARS, AS 1907, š. 19 (1369), št. 3113.U-Ma/41 in št. 3114.U-Ma/41.

⁶³ HDA, MDR, Ured za podržavljeni imetak, š. 585, Ponova, Odjel za useljavanje, 1941, št. 20-U - 3075-U, št. 618-U/1941. od 24. rujana 1941; ARS, AS 1907, št. 28 (1374), št. 618-U/1941. od 24. rujana 1941; Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 342.

⁶⁴ Dopunski ispit za učitelje(ice) Slovence u državnoj službi NDH. V: *Zbornik zakona i naredaba NDH, godište II, god. 1942*, str. 553; Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 332.

Predsedstvo vlade je odredilo, da je treba Slovincem dodeliti pohoštvo, obutev in oblečila, ki so bili odvzeti Srbom in Judom. MNZ je 11. oktobra 1941 prepovedalo preseljevanje v mesto Zagreb in okolico ter v obmejna območja s Tretjim rajhom.⁶⁵ Toda zaradi neurejenih vojnih in težkih socialnih razmer je tudi od tega odstopilo. Slovenci so v prvih dneh avgusta 1941 v velikem številu pošiljali prošnje Državnemu ravnateljstvu za obnovo z namenom, da jim dovoli preselitev v Zagreb. Ravnateljstvo se je glede tega obrnilo na Predsedstvo vlade NDH s komentarjem, da bi bilo treba zavriniti prošnje tistih, ki so se zaposlili v privatnih delavnicah, saj so domačinom na ta način »zasedli« mesta. Slovincem, ki pa so imeli v Zagrebu družino ali prijatelje, ki bi jih vzdrževali, je bila preselitev omogočena, še posebej v primerih združitve družine, staršev z otroki in podobno.⁶⁶ Februarja 1942 je MNZ NDH prejel dopis Urada za podržavljeno imetje pri Državni blagajni NDH, da je zaradi neugodnega stanja v »notranjosti države« onemogočeno načrtovanje naseljevanja Slovencev in je zaradi tega odobreno bivanje Slovencev v Zagrebu, če so našli zaposlitev, ali pa jih vzdržujejo sorodniki. Na ta način se je Državna blagajna razbremenila dela stroškov za vzdrževanje priseljenih Slovencev, od Mestnega poglavarstva mesta Zagreb pa so zahtevali, da jim dodelijo karte za prehrano.⁶⁷

Izselitveno-preselitveno taborišče v Požegi

V pristojnosti Državnega ravnateljstva za obnovo je bila tudi ustanovitev izselitveno-preselitvenih taborišč v Požegi, Sisku (Capragu), Bjelovaru in Bijeljini, v katera so poslali Srbe, ki so se morali izseliti v Srbijo, medtem ko so bili Slovenci, ki so se naseljevali na območju NDH, praviloma poslani v Požego. V polovici julija 1941 so v taborišče v Požegi najprej pričeli prihajati srbski izseljenci.⁶⁸

Državno ravnateljstvo za obnovo se je 8. julija 1941 obrnilo na Okrajni prehrambeni odbor v Požegi, naj za prve tri dni bivanja izseljencev in priseljencev pripravi hrano, fižol, riž, mast, moko in druge proizvode, kar je ravnateljstvo takoj plačalo dobaviteljem. Če prehrabnih proizvodov ni bilo možno dobiti pri domačih trgovcih, so se obrnili na Poljoproizvod, d. d., v Osijeku, kjer so kupili manjkajoče proizvode. V Mlinko, d. d., Požega so imeli na voljo tudi zaloge pšenične in koruzne moke ter fižol, namenjene za prehrano prebivalstva v »pasivnih krajih«.⁶⁹

⁶⁵ ARS, AS 1907, š. 28 (1374), št. 38562 od 29. svibnja 1942; Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945*, str. 333.

⁶⁶ ARS, AS 1907, š. 28 (1374), Državno ravnateljstvo za ponovo, št. 54/41.

⁶⁷ HDA, MUP NDH, I-A, 2019/1942, od 27. veljača 1942.

⁶⁸ Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 149; Lisac, *Deportacije Srba iz Hrvatske 1941*, str. 130–131.

⁶⁹ HDA, MDR, Ured za podržavljeni imetak, št. 1848, b. b – Dopis Državnog ravnateljstva za ponovo Kotarskom prehrabnom odboru Požega od 8. srpnja 1941.

Poveljstvo taborišča je ob štabu, ki so ga sestavljali poveljnik, namestnik in pribočnik, imelo oddelek za deportacijo izseljenih Srbov in priseljenih Slovencev, oddelek za deportacijo izseljencev v Srbijo in sprejem priseljencev Slovencev na območje NDH, oddelek za upravljanje z imetjem, ki je bil med drugim pristojen za hrambo vrednosti izseljencev, in oddelek za oskrbo ter zdravstveni oddelek. Navodila o tehnični ureditvi so točno določala, kakšni morajo biti stanovanjski objekti, stranišča, kuhinja, prostor za sprejem, prostor za preiskavo, prostor za oskrbo z vodo in smetišče. Osebe, ki so se priselile v NDH, so ostale v taborišču, dokler Državno ravnateljstvo za obnovo ni določilo nadaljnjega postopka, medtem ko so osebe, ki so se izseljevale v Srbijo, ostajale v taborišču, dokler Državno ravnateljstvo ni izdalo naloga za njihovo napotitev v Srbijo. Način sprejema in ravnanje s priseljenci in izseljenci v taborišču sta morala biti enaka, razen pri preiskavi. Vsi so morali imeti transportne liste, tj. odpremnice. Ob prihodu je potekalo obvezno preverjanje. Sledila je preiskava, s katero so preverjali, da priseljenci niso imeli »propagandnih materialov, prepovedanih knjig, slik, fotoaparatorov, orožja, eksploziva«, kakor tudi ne vseh tistih predmetov, ki so kršili »red, varnost in delovanje taborišča«. Za preseljence »glave družine«, praviloma za moške in očete družine, so izpolnjevali »zelene in roza kartone« s podatki o vseh družinskih članih, še posebej pa se je od njih zahtevalo, da so točno in natančno vpisali poklic, npr. ne samo zdravnik, temveč zdravnik kirurg, ali podobno. Enak postopek je bil tudi pri samskih osebah. »Najstrožje je bila prepovedana« vsakršna zloraba (tepež, preklinjanje, samovoljno kaznovanje, izsiljevanje in drugi »nečastni postopki«). Če bi do tega prišlo, je bilo treba »čim hitreje« zasllišati krivce in dejanje prijaviti Državnemu ravnateljstvu. Če so zaposleni v taborišču kršili postopek ali »zlorabili oblast nad taboriščnikom«, so bili obsojeni pred vojaškim sodiščem. Uporaba orožja je bila dovoljena v primeru »splošnega upora«, pri poskusih bega posameznika ali manjših skupin, in v primeru, ko ni obstajala nobena druga možnost za preprečitev teh postopkov.⁷⁰

⁷⁰ Čeprav so bila izseljensko-priseljanska taborišča namenjena izključno za zbiranje izseljencev in priseljencev, da je bilo v taborišče v Požegi 26. avgusta 1941 pripelejanih okoli 350 ujetih moških iz iz Bosne, iz Velike župe Livac in Zapolje. Čeprav pred tem ni bila zahtevana odobritev Državnoga ravnateljstva za ponovo so bili ujetniki sprejeti v taborišče. Po pričevanju stražarjev v preiskovalnem postopku je med njimi nastal upor, ker so hoteli »dobiti orožje« in zopet »pobegniti v hribe« in so bili ubiti. V preiskavi se je razpravljalo o prekoračitvah uporabe sile in ugotovljeno je bilo, da bi bilo mogoče upor jetnikov rešiti tudi drugače, ni pa bilo ugotovljeno, da je do prekoračitve uporabe sile sploh prišlo. Stražarji so bili »opravičeni« s tem, da so se jetniki obnašali »predrzo«, da so prepevali četniške pesmi, jim grozili in jih tudi napadli. Pobite so pokopali v skupnem grobu. Obnašanje izseljencev Srbov in Slovencev v taborišču je bilo ocenjeno kot »korektno«, ker so obsojali postopek upornih in menili, da »zaradi takšnih« prihaja do izseljevanja. Bilo je kot opozorilo, da se ne mešajo več ujetniki v izseljeniško-priseljenskih taboriščih, ker to lahko negativno vpliva na priseljene Slovence in Srbe iz severnih krajev, ki jih izseljujejo, in ki so po »mentalitete drugačni« od Bosancev, kar lahko negativno vpliva na srbsko prebivalstvo v okoliških vaseh Požege. HDA, Zagreb, MDR, š. 1776, Dje-lokrug rada i poslovanje zapovjedništva logora, str. 1–2, Uputa za tehničko uređenje i organizaciju službe u logoru od 10. srpnja 1941– str. 1–10. in št. 1848, Zapisnik od 27. kolovoza 1941. sastavljen u zapovjedništvu logora Državnog ravnateljstva za ponovo u Požegi sa saslušanijima stražara i Izvješće

V taborišču je delovala zdravstvena ustanova, ki jo je po navodilih Državnega ravnateljstva za obnovo vodil »zanesljiv« zdravnik iz Požege, njemu pa so bili na voljo vsi zdravstveni delavci iz vrst izseljencev in priseljencev. Naloga te ustanove je bila skrb za bolne in ranjene ter preprečevanje in zmanjševanje nalezljivih bolezni s cepljenjem in dezinfekcijskim apnom in lizolom. Osebe, ki so bile v taborišču, so se morale umivati trikrat na dan, enkrat na dan so si morale izpirati usta s hiper-manganom, če zdravnik ni določil drugače, ter enkrat na teden zamenjati spodnje perilo.⁷¹

Posamezni priseljenci iz Slovenije so konec avgusta 1941 bili tudi na plačilni listi uslužbencev, zaposlenih v taborišču, med njimi sta bila dr. J. Dernovšek in dr. V. Kirnat, zdravnika, ki sta prejela denarno nadomestilo.⁷²

Državno ravnateljstvo za obnovo je avgusta 1941 obvestilo MNZ NDH, Poveljništvo izselitvenih taborišč v Capragu, Bjelovaru in Požegi ter vsa okrajna predstojništva o nujnosti preprečevanja »nedovoljene reklame« pri priseljenih in izseljenih. Navedli so, da Ravnateljstvo ne razpolaga s podatki o politični usmerjenosti priseljenih Slovencev, medtem ko so pri izseljenih Srbih bile vidne različne politične orientacije, zbirna mesta in taborišča pa so imeli za »primerna« za nezaželeno politično reklamiranje, ki ga lahko nato preseljenci razširijo naprej tudi na domače prebivalstvo.⁷³

Prihod pobeglega in izseljenega slovenskega prebivalstva na območje NDH in problemi v zvezi z naseljevanjem

Preganjanje prebivalstva z območja Slovenije na območje NDH se je začelo že v aprilu 1941. Zapis pravi, da je žandarmerijska postaja v obmejnem kraju Rogatec izgnala prek meje 13 družin z 38 člani, takšni primeri pa so se dogajali tudi v maju leta 1941 na območju Ljutomera (128 oseb) in Posavja (226 oseb).⁷⁴

delegata Vojskovođe kod Državnog ravnateljstva za ponovu glavnostožernog pukovnika Stjepana Jendrašića od 28. kolovoza 1941; Miodrag Bjelić: Sabirni logor u Slavonskoj Požegi 1941. godine (dalje Bjelić, Sabirni logor u Slavonskoj Požegi). V: Zbornik, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod 1967, str. 215–217; isti Sabirni ustaški logor u Slavonskoj Požegi 1941. godine (dalje Bjelić, Sabirni ustaški logor u Slavonskoj Požegi 1941. godine). Beograd 2008, str. 53–63.

⁷¹ HDA, MDR, š. 1776, Djelokrug rada i poslovanje zapovjedništva logora, str. 1–2; Uputa za tehničko uređenje i organizaciju službe u logoru od 10. srpnja 1941, str. 1–10, š. 1848, Zapisnik od 27. kolovoza 1941. sastavljen u zapovjedništvu logora Državnog ravnateljstva za ponovu u Požegi sa saslušanjima stražara i Izvješće delegata Vojskovođe kod Državnog ravnateljstva za ponovu glavnostožernog pukovnika Stjepana Jendrašića od 28. kolovoza 1941; Bjelić, Sabirni ustaški logor u Slavonskoj Požegi, str. 215–217; Bjelić, Sabirni logor u Slavonskoj Požegi 1941. godine, str. 53–63.

⁷² HDA, MDR, Ured za podržavljeni imetak, š. 1848, Spisak plaća činovnika na radu u logoru iseljenika u Požegi sastavljeno dne 32. kolovoza 1941. (rukom na dnu napisano 4/74).

⁷³ ARS, AS 1907, št. 1 (1345 A), T. št. 103/Prs./41.

⁷⁴ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 188; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 166–167; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 23.

Madžarske in italijanske okupacijske oblasti niso preganjale slovenskih duhovnikov, to pa ni veljalo za slovenska območja, ki jih je zasedel Tretji rajh. Nemci so na območje Hrvaške iz vzhodne Štajerske prek Drave že pred organiziranim preseljevanjem premestili 83 duhovnikov in redovnikov, in to kar prek noči, brez kakršnekoli prtljage in sredstev, ti pa so se nato v večini zadrževali na območju Zagorja. Takšni primeri so se dogajali tudi v aprilu in maju leta 1941, za te duhovnike pa se je zavzel zagrebški nadškof Stepinac, ki jih je namestil po župah v severni Hrvaški.⁷⁵

V aprilu in maju 1941 so se dogajale migracije tudi v drugi smeri. Oblasti NDH so izgnale tiste Slovence, za katere so menile, da so »nezaželeni element«, šlo naj bi za »solunske prostovoljce« in ljudi, ki jim je bil jugoslovanski režim blizu, kakor tudi za Slovence, ki so bili kot pripadniki vojske Kraljevine Jugoslavije bili prijeti ali pa so se predali. Njihov odhod v Slovenijo se je odvijal preko HCK oziroma predstavnika SRK Colnarja.⁷⁶ Neka članica odbora SRK je prav zaradi tega prišla iz Ljubljane v Zagreb in skupaj s Colnarjem sodelovala pri selitvi teh ljudi v Slovenijo. Prek Draganovića sta vzpostavila zvezo v zagrebški policiji, privedene Slovence, ki so bili aretirani po 10. aprilu 1941, pa sta osvobodila iz zapora, in sicer od 30 do 40 oseb na teden, kar se je nadaljevalo do konca junija, te skupine ljudi pa so preko Karlovca in Metlike napotili na razne destinacije v Sloveniji.⁷⁷

Prav tako so bili primeri, da so se posamezne slovenske družine, še posebej mešane slovensko-hrvaške družine, prijavljale kot Hrvati, povratniki z območij, ki jih je zasedel Tretji rajh. Na ta način so prehajali v NDH, saj so večinoma na območju Zagreba imeli sorodnike, pri katerih so se tudi namestili.⁷⁸ Slovenski izseljenci v Srbiji, ki so bili rojeni na Dolenjskem ali Notranjskem, so se na temelju pisem sorodnikov, ki so jamčili za njihovo vzdrževanje, vrnili v Slovenijo, ali pa so se preseljevali na območje NDH. Na takšen način je do poletja 1944 iz Srbije odšlo 2389 Slovencev. Poleg tega, da so zahtevali izselitev, pa so Slovenci iz obmejnih mest z NDH od oblasti NDH zahtevali tudi preselitev na njeno območje, saj so se na ta način izognili izseljevanju na območje Tretjega rajha.⁷⁹

⁷⁵ Miloš Rybař: Izgoni slovenskih duhovnikov leta 1941 (dalje Rybař, Izgoni slovenskih duhovnikov). V: Izgnanci. Ljubljana 1993, str. 122; Grgo Grbešić: Prihvat prognanih slovenskih svećenika u Đakovačkoj i srijemskoj biskupiji 1941. godine. V: Diacovensia. Đakovo 2002, št. 1, str. 131–132.

⁷⁶ HDA, SDS RSUP SRH, 014.0.1. Saslušanje dr. Josipa Kuvačića, umirovljenika iz Zagreba, str. 1, 014.0.2. Zapisnici o saslušanju Alojzija Colnar u istražnom zatvoru UDB-e za Sloveniju, str. 3; Colnar, Kdo je pomagal izgnancem v Zagrebu?, str. 301–302; Akmadža, Krunoslav Draganović, str. 85–86.

⁷⁷ HDA, SDS RSUP SRH, 014.0.2, Zapisnici o saslušanju Alojzija Colnara u istražnom zatvoru UDB za Sloveniju, str. 3, 8, 17.

⁷⁸ HDA, SDS RSUP SRH, 014.0.1. Zaslisanje Draga Volmajerja, roj. 30. maja 1908 v Pernicah pri Prevaljah, str. 14.

⁷⁹ ARS, AS 1907, š. 19 (F 1369), Državno ravnateljstvo za ponovu, št. 1253/41, št. 1254/41, št. 3021/U/1941, št. 3069.U/41; Tone Ferenc: Množično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno. V: Izgnanci. Ljubljana 1993, str. 82.

Transporti s slovenskimi preseljenci so bili iz Maribora napoteni v izselitveno-preselitveno taborišče v Požegi od 11. do 27. julija 1941 in nato do konca septembra še iz Rajhenburga. V vsakem transportu je moralo biti okoli 500 oseb, toda to število je bilo lahko manjše ali večje (npr. glede na transportne sezname je bilo 11. julija izseljenih 500 oseb, 12. julija 483, 13. julija 358, 14. julija 411, 15. julija 477, 16. julija 528 in 17. julija 541 oseb). Transportni sezname praviloma niso kazali natančnega stanja, saj se je pri številnih izseljencih naknadno dokazalo, da pripadajo narodnosti, ki je ni treba izseliti, ali pa so bili potrebni kot železničarji, delavci v industriji, ali do njihove izselitve ni prišlo na neki drugi osnovi.⁸⁰ V obdobju med 11. in 26. julijem 1941 so iz Maribora poslali štirinajst kompozicij v izselitveno-preselitveno taborišče v Požegi, skupaj 2262 družin oziroma 6092 oseb.⁸¹

Iz delno ohranjenih poročil občinskih poglavarstev je razvidno, da so se Slovenci priseljevali večinoma na območja, s katerih so se izseljevali Srbi, iz njih pa je možno razbrati tudi število priseljencev ter spolno in starostno strukturo.⁸² Na primer Zavod za kolonizacijo v Zagrebu je naselil preko 300 Slovencev v hiše izseljenih Srbov v okrožju Grubišno Polje (vasi Jasenaš, Turčević Polje, Rastovac, Gornja Rašenica, Grubišno Polje, Mala Peratovica, Velika Peratovica, Lončarica, Gakovo, Orlovac, Mali Zdenci, Velika Dabčevica, Mala in Velika Jasenovača, Mala Barna, Zrinska, Brzoz, Šibenik, Gornja Kovačica, Pavlovac, Veliki Grđevac in Mali Grđevac).⁸³

V dokumentih Delegacije za repatriacijo Slovencev s Hrvaške, ki je delovala po vojni, se navaja tudi 1200 slovenskih duhovnikov, redovnikov in redovnic, ki so bili na območju NDH, večini pa se je uspelo še med vojno vrniti v Ljubljansko pokrajino.⁸⁴ Največje število slovenskih duhovnikov je na območje NDH prišlo iz Mariborske (Levantinske) in Ljubljanske nadškofije. Zagrebški nadškof Stepinac je na začetku decembra 1941 v pismu papežu Piju XII. omenil tudi izgnane slovenske duhovnike, poudaril je, da so jim hrvaške škofije nudile finančno pomoč in se pri

⁸⁰ Ponekod se navaja, da se je prvi val preseljevanje začel 5. julija, kar se najbrž nanaša na dan, ko se je začelo zbiranje prebivalstva in se tudi navaja podatek da je 10. julija poslan prvi transport. Na transportnih listih je ob nekaterih imenih navedeno, da te osebe niso prišle iz navedenih razlogov. – ARS, AS 1907, š. 28 (1374), Dopis Ministarstvu vanjskih poslova NDH, št. 1941/ZM. od 31. srpnja 1941.

⁸¹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji*, str. 260; Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji*, str. 229; Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 37–38.

⁸² HDA, MDR, Ured za podržavljeni imetak, š. 1776, št. 1892/41. (Dvor na Uni) od 24. srpnja 1941, b. b. (Bosanska Krupa) od 23. srpnja 1941.

⁸³ HDA, MDR, Ured za podržavljeni imetak, št. 1776, Popis Slovenaca koloniziranih u kotaru Grubišno Polje.

⁸⁴ ARS, AS 1824, št. 977, Dopis Delegacije za repatrijaciju Slovencev s Hrvaškega Ministarstvu za socijalno politiko v Ljubljani od 28. rujna 1945, št. 709/45; Dopis Delegacije za repatrijaciju Slovencev s Hrvaškega Ministarstvu socijalne politike, Odeljenju za repatrijaciju u Beogradu od 12. listopada 1945, št. 718/45.

svojih oblasteh zavzemale za njih, toda da jih Nemci tudi na Hrvaškem »niso puščali na miru« in da so zahtevali, da se Slovenci umaknejo z obmejnih območij.⁸⁵ Tudi škof iz Đakova Antun Akšamović se je zavzemal za sprejem slovenskih duhovnikov, ki so prišli na območje njegove škofije. 132 duhovnikov so premestili iz taborišča Šentvid pri Ljubljani v Sremske, kasneje Hrvaške Karlovce, z namenom, da se jih namesti v zapuščene pravoslavne samostane.⁸⁶ Večini duhovnikov se je uspelo še v letu 1941 vrniti v Slovenijo oziroma v Ljubljansko pokrajino, ki je bila pod italijansko oblastjo, del pa jih je ostal na območju Hrvaških Karlovcev in Đakova, oziroma so bili nameščeni v vaške župe v okolici Đakova. Upokojeni slovenski duhovniki so od NDH oblasti prejeli pokojnine. Zabeleženo je, da je škof Akšamović štital slovenske duhovnike, ki so jih neredko oblasti NDH obtoževale za »sovražni odnos do hrvaške države«, čeprav je tudi sam pokazal togost v razumevanju položaja slovenske duhovščine. Izjemoma je v primeru treh duhovnikov, ki so dajali nezaželene politične izjave in ki niso spoštovali discipline in reda v semenišču, saj so zahajali v gostilne, zahteval, da se »brezpogojno« vrnejo v Slovenijo. Toda ni jih prijavil oblasti NDH, zahteval je celo, da se jim do napotitve v Slovenijo zagotovi prehrana v samostanu.⁸⁷ Slovenska duhovščina se je v času bivanja v Zagrebu največkrat zbirala v cerkvi Sv. Martina, kjer je deloval nadškofijski konvikt pod upravo salezijancev.⁸⁸ Tu je bilo nameščeno določeno število slovenskih duhovnikov, ki so še naprej opravljali duhovniški poklic, kakor tudi tistih, ki so bili upokojeni. Slovenski duhovniki so bili, kakor tudi Slovenci, ki so že pred vojno živeli na hrvaškem območju, v veliki meri angažirani v nudenju pomoči slovenskim priseljencem.⁸⁹ Stepinac je pobegle slovenske trapiste iz Rajhenburga namestil v pravoslavni samostan v Orahovici, ki je bil zapuščen leta 1941 in kot pavlinski samostan odzvet Katoliški cerkvi.⁹⁰ Maša v slovenskem jeziku je bila prepovedana.⁹¹

Oblasti NDH so imele veliko težav s sprejemanjem slovenskih priseljencev, kar so nekajkrat omenili v pogovorih z Nemci. Na območju, ki so ga okupirali Italijani, ni bilo možnosti za naselitev Slovencev, saj Italijani niso dobro ravnali niti s Hrvati. Poleg tega pa bi oblasti NDH zagotovo morale prejeti soglasje za preseljevanje

⁸⁵ HDA, RSUP SRH SDS, 014.0.2. Zapisnici o saslušanju Alojzija Colnara u istražnom zatvoru UDB-e za Sloveniju, str. 19; Rybař, Izgoni slovenskih duhovnikov, str. 125.

⁸⁶ Z Zakonsko odredbo 27. 8. 1941. je bilo ime spremenjeno v Hrvatski Karlovci. Zbornik zakona i naredaba NDH, god. I, sv. I-XII, št. 1–1258. Zagreb 1941, str. 499.

⁸⁷ Grebešić, Prihvat prognanih slovenskih svećenika u Đakovačkoj i srijemskoj biskupiji 1941. godine, str. 139–142, 148.

⁸⁸ ARS, AS 1907, š. 19 (F 1369), št. 2022-U/41.

⁸⁹ Kolar, Delo slovenskih duhovnikov med Slovenci v Zagrebu, str. 129; Kržišnik–Bukić, O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem, str. 156.

⁹⁰ Ronald J. Rychlak: Kardinal Stepinac i rimokatolička crkva u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata. V: Kardinal Stepinac: svjedok istine. Zagreb 2009, str. 222, op. 46.

⁹¹ HDA, MDR, Ured za podržavljeni imetak, št. 585, Ponova, Odjel za useljavanje, 1941 – št. 651-U/1941. od 26. rujna 1941.

Slovencev še z italijanske strani, česar po nasvetu poslanika Tretjega rajha v Zagrebu Kaschea, niso niti poskušale. V Dalmaciji, oziroma delu, ki ga Italijani niso priključili, so lokalne oblasti najprej želele naseliti Hrvate, ki so bili iz priključenih območij izgnani ali pa so sami pobegnili, in šele nato Slovence.⁹² Oblasti so kot problem navajale tudi dejstvo, da so na nekaterih območjih izbruhnili nemiri, zaradi katerih je hrvaško prebivalstvo moralo pobegniti, zato tudi ni bilo možnosti, da bi naseljevali Slovence. Problemi so bili prisotni tudi na obmejnem območju, na primer v Sremu, kjer je živelo večnacionalno prebivalstvo, zato tudi tam ni bilo pametno naseljevati Slovencev.⁹³ Velika župa iz Gospića je v sredini julija 1941 zahtevala, da se najprej izselijo Srbi, šele nato bi se lotili preseljevanja Slovencev. Razen teh političnih razlogov so še več neprijetnosti ustvarjale težave ekonomske in socialne narave, lakota, pomanjkanje in bolezni.⁹⁴

Nadaljnje probleme pri naseljevanju Slovencev je povzročalo tudi dejstvo, da posamezne izseljene vasi z večinskim srbskim prebivalstvom niso imele dovolj velikega števila gospodinjev za sprejem priseljencev, ali pa še ni bilo opravljeno izseljevanje Srbov. Tako se je zgodilo na območju Vinkovcev. Del Slovencev je moral biti nameščen tudi v nemške hiše, na primer v Jarmini. Vodja Nemške narodne skupine v NDH Branimir Altgayer je na Ministrstvo zunanjih zadev NDH naslovil protest, češ da ni »primerno« tako za domačine kakor tudi priseljence Slovence, da se jih namesti v nemške hiše, ter če je možno najti drugo rešitev, da se pred prihodom priseljencev pogovori s predstavniki nemških vasi.⁹⁵ Na vinkovškem območju, v vasi Mirkovci, so se naseljevali Slovenci, enako pobegli ali kolonizirani Hrvati, in sicer v hiše »izseljenih« Romov, kar je bil pravzaprav evfemizem za napotitev v taborišče in praviloma za likvidacijo.⁹⁶

Načrti o naseljevanju 4500 Slovencev v Bosno so zelo hitro izpuhteli zaradi nemirov/uporov v poletju 1941, še posebej na območju Bosanske krajine, kjer je skoraj vsakodnevno prihajalo do oboroženih spopadov. Posamezni kraji in manjša naselja so bila oblegana, množica beguncev pa se je selila v morda bolj varna mesta. Šele priseljeni Slovenci so od oblasti zahtevali, da jih premestijo v »mirnejše« kraje. Že julija in avgusta 1941 so bili Slovenci z nevarnih območij Bosne preseljeni na območja severno od Save, večinoma v Slavonijo in Srem. Tako je bilo od konca julija pa do konca novembra 1941 iz Bosanskega Novega, Prijedora, Bosanske Krupe, Korenice, Dvora na Uni, Bosanskega Petrovca, Ključa, Cazina, Dervente, Drvara, Bihaća, Gračanice, Varcar Vakufa/Mrkonjić Grada in Teslića preseljenih

⁹² Brčić, O iseljavanju Slovenaca u Bosnu 1941. godine, str. 308.

⁹³ Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 43; Brčić, O iseljavanju Slovenaca u Bosnu 1941. godine, str. 308.

⁹⁴ Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 336.

⁹⁵ Prav tam, str. 327–328.

⁹⁶ Zbirka preslika dokumenata Muzeja Vinkovci, Općinsko poglavarstvo u Mirkovcima, št. 2567–1942 god. Popis lica koja su useljeni u kućama iseljenih Cigana, od 5. lipnja 1942.; Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu. Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945, Zbornik dokumenata, tom I. Beograd 1993, str. 388–390.

408 slovenskih družin oziroma 1400 oseb, in sicer na območje severno od Save v Garešnico, Pakrac, Daruvar, Virovitico, Novo Gradiško, Koprivnico, Novsko, Županja, Vinkovce, Sisak, Grubišno Polje, Vukovar in Zagreb.⁹⁷

Del Slovencev, preseljenih v Bosanski Novi v juliju 1941, je bil že v oktobru vrnjen v Požego zaradi napadov četnikov in partizanov, saj se je v mesto zateklo okoli 1500 beguncev iz okoliških vasi. Priseljeni Slovenci različnih poklicev, mesarji, krojači, trgovci in drugi se niso mogli zaposliti, saj obratovalnice na območju Bosanskega Novoga niso potrebovale novih delavcev v že tako težkih pogojih, v katerih so neredno obratovale.⁹⁸ Spomini slovenskih priseljencev, ki so bili 15. julija 1941 izgnani iz Maribora in naseljeni v Teslić, oziroma vas Pribinić, govorijo o tem, kako so bili po nekaj mesecih premeščeni v Orolik, ne daleč stran od Vinkovcev, kjer so ostali do konca vojne.⁹⁹ Bili so tudi primeri, ko so priseljeni Slovenci v iskanju boljših življenjskih pogojev sami zapustili Bosno, nekaterim pa sploh ni uspelo priti do končne destinacije, temveč so se zadržali v krajih, ki bi morala biti samo prehodna, del pa se jih je priključil partizanom. Slovenci so se pogosto vračali iz Bosne v Zagreb, kjer so v uradu Rdečega križa iskali pomoč.¹⁰⁰ Nekateri posamezni preseljenci so tudi sami zahtevali preselitev znotraj meja NDH, večinoma v Zagreb, kjer so jim dom nudili sorodniki ali prijatelji.¹⁰¹

Slovenske priseljence, 136 družin s 417 člani, so v juliju 1941 v Sarajevo priselili v dveh fazah. Najprej so bili nameščeni začasno (v prostore »Narodne uzdanice«, »Gajreta«, »Šegrtski dom« in podobno), za njihovo prehrano pa je skrbel Rdeči križ. Glede na to, da je bilo do takrat s sarajevskega območja izseljenih le devet srbskih družin, so načrtovali njihovo namestitev skupaj z lastniki, Judi in Srbi. Ker so Judi od poverjenikov, postavljenih v njihovih obrteh, prejeli toliko sredstev, da so komaj prehranili svojo družino, jim ni bilo mogoče dodeliti slovenskih družin, toda kljub težkim razmeram so se posamezne judovske družine same javile, da bi sprejele slovenske družine z manjšim številom članov.¹⁰² V nekem poročilu s konca julija 1941, ki je bilo iz Sarajeva poslano Državnemu ravnateljstvu za obnovo, je navedeno, da v Sarajevu živi veliko število bogatih Slovencev, ki se niso v dovolj veliki meri odzvali za pomoč sonarodnjakom. Zato naj se slovenski

⁹⁷ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji*, str. 261; Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama*, str. 296; Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 339–341; Lisac, *Deportacije Srba iz Hrvatske 1941*, str. 141; Brčić, *O iseljavanju Slovenaca u Bosnu 1941. godine*, str. 309, 313–314.

⁹⁸ HDA, MDR, Ured za podržavljeni imetak, š. 1848, Razni spisi Ponove i Logora Požega VIII-XI 1941, št. 21687/1941.

⁹⁹ Spomini in pričevanja II– 117.

¹⁰⁰ HDA, RSUP SRH SDS, 014.0.2. Zapisnici o saslušanju Alojzija Colnara u istražnom zatvoru UDB za Sloveniju, str. 4.

¹⁰¹ ARS, Ljubljana, UPL NDH, št. 19 (F 1369), Državno ravnateljstvo za ponovu, št. 2003-U/41.

¹⁰² Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu. Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945. Zbornik dokumenata, str. 386–388, 402–405.

priseljenci ne nameščajo v srbske in židovske hiše, temveč pri družinah Slovencev, ne glede na to, ali so to uradniki, trgovci, obrtniki ali industrialci. V Sarajevu so naredili seznam Slovencev, ki ga je Urad za preseljevanje in izseljevanje uporabil za pobiranje neke vrste davka od mesečnih prihodkov za potrebe prehrane slovenskih priseljencev.¹⁰³ V Banja Luki so Slovenci »staroselci« ustanovili tudi »akcijski odbor« za pomoč priseljencem, ki jih je v juniju 1941 bilo 215, v septembru pa se je to število zmanjšalo na 135, najverjetneje zaradi odhoda na mirnejša območja. Težave s prehrano in oblačili so se pojavljale v vseh preselitvenih mestih, še posebej v Bosanski Gradiški, Sanskem Mostu, Visokem in drugje, kjer so izgnanci skoraj brezplačno prodajali tudi tisto malo premoženja, ki so ga vzeli s seboj.¹⁰⁴

Oblasti NDH so imele načrte glede naseljevanja Slovencev na območju vzhodne Bosne na posestva izseljenih in pobeglih Srbov, česar pa zaradi ekonomskih, političnih in kulturnih razlogov niso podpirale niti lokalne oblasti niti lokalno prebivalstvo. Na primer v okraju Rogatica je živel 53% »muslimanskih Hrvatov« in 47% Srbov. Tamkajšnje prebivalstvo je živel v siromaštvu, zato so želeli, da se jim dodeli zemlja, ki jim je bila v Kraljevini Jugoslaviji odvzeta z agrarno reformo. Ker je to bilo obmejno območje s Srbijo, so imeli Slovence za »nezanestljiv element« priseljevanja. Poudarjali so tudi zelo velike kulturološke razlike, saj so bili Slovenci v tem pogledu »bolj napredni« od domačega prebivalstva, zato prilagoditve in asimilacije ni bilo pričakovati. Podobno je bilo v Zvorniku, kjer je bil dodatni razlog proti naselitvi Slovencev na njihovo območje ta, da so z desne, srbske strani Drine Slovenci že bili naseljeni in je tako obstajala možnost stikov, kar bi lahko bilo škodljivo za NDH. Predlagali so, naj se na mesto izseljenih Srbov naseljujejo Hrvati katoličani ali muslimani iz drugih krajev v BIH, ali Hrvati iz Hrvaškega Zagorja. Podobnega mnenja o naseljevanju Slovencev so bile tudi oblasti v Višegradu in Foči. Toda vendarle je iz poročila okrajnega predstavnika iz Foče razvidno, da je domače prebivalstvo raje sprejelo Slovence kot pa domače Srbe.¹⁰⁵ Na območju okraja Vlasenica je bilo v juliju 1941 vse pripravljeno za sprejem 2850 slovenskih priseljencev. Toda problem je predstavljalo dejstvo, da Srbi še niso bili izseljeni, zato so popisovali bogatejše srbske družine, ki bi na začetku lahko sprejele Slovence. Kot problem so navajali pomanjkanje hrane, zato so menili, da je bolje počakati na žetev in šele nato naseljevati Slovence. Preseljevanje se ni moglo izvajati po načrtu zaradi bojov med četniki in ustaši, kar je pospešilo izseljevanje Srbov, preselitev Slo-

¹⁰³ Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu. Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945. Zbornik dokumenata, str. 419–421; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 337–338.

¹⁰⁴ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 453–454; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 395–396; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 338; Brčić, O iseljavanju Slovenaca u Bosnu 1941. godine, str. 311–312.

¹⁰⁵ Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu. Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945. Zbornik dokumenata, str. 363; Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 439; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 381–382; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945, str. 333–334.

vencev pa se ni mogla izvesti, dokler se vojno in politično stanje ni umirilo. Namestnik Adamega Mešić, poverjenik za vzhodno Bosno, je konec julija 1941 obvestil oblasti v Zagrebu o nezadovoljstvu domačega prebivalstva zaradi že znanih dejstev o siromaštvu v tem delu Bosne, in o potrebi, da se tamkajšnjim ljudem dodelijo posestva. Mešić je priporočal, da naj se Slovenci naselijo na območja, kjer so živeli katoličani, saj bodo hodili v iste cerkve, sklepali zakonske zveze in se sorodstveno povezovali, kar jim bo omogočalo, da se lažje vključijo v okolje, kar pa ne bi bilo mogoče na območjih, kjer živijo muslimani. Poudaril je, da priseljeni Slovenci niso pripadniki NDH, poleg tega pa niso »pogumni in požrtvovalni obmejnik« ter predstavljajo samo »škodljiv balast« v obrambnem sistemu na vzhodni meji.¹⁰⁶

Iz virov izvemo, kje so se morale naseliti ali kam so bile napotene posamezne slovenske družine v Bosni, toda ne ve se, ali so tam ostale ali pa so bile kot večina v Bosno naseljenih Slovencev po krajšem obdobju preseljene na območje severno od Save.¹⁰⁷ Zabeležena je usoda slovenskih kolonistov, treh družin iz mesta Bistrica v okrožju Žepče, ki so jih oropali četniki, zato so zapustili posestva, ki jih je prevzelo Državno ravnateljstvo za obnovo.¹⁰⁸ Tudi območja severno od Save so zaradi vojnih operacij sčasoma postajala nevarna za priseljene Slovence, zato je Zavod za kolonizacijo v juniju 1943 pričel s popisovanjem kolonistov. Iz obrazcev, ki so se vodili za vsakega posameznika oziroma njegovo družino, vidimo, kje so bili naseljeni na začetku vojne in kje so se nahajali v juniju 1943.¹⁰⁹

Življenje slovenskih priseljencev so spremljali številni problemi, problem pa je še posebej predstavljala hrana, ki je ni bilo dovolj niti za domače prebivalstvo. O namestitvi Slovencev v pravoslavna gospodinjstva priča tudi primer iz Osijeka Vojakovačkega, kjer je bilo prebivalstvo »izčrpano«, zato so zahtevali, da se priseljence premesti v Sveti Ivan Žabno, prav tako v pravoslavne družine, saj bi v nasprotnem primeru slovenske priseljence morali hraniti iz občinskega proračuna, ki je bil obremenjen z »domačimi siromaki«. Verjetno so to bili begunci z drugih območij NDH in siromašni kolonisti iz Hrvaškega Zagorja. Pojavilo se je nezadovoljstvo, saj posamezni preseljenci niso želeli delati, njihova obveznost pa je bila pomagati gospodinjstvu, ki jih je sprejelo. Od slovenskih priseljencev so na območju okraja Križevci zahtevali delo v rudnikih. Tistim, ki niso bili voljni delati, so zagrozili, da bodo deportirani v taborišče na prisilno delo. V okraju Križevci je bilo najprej na-

¹⁰⁶ Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu. Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945. Zbornik dokumenata, str. 329–331; Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 440–441; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 382–383; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 336.

¹⁰⁷ HDA, Zavod za kolonizaciju NDH, št. 65, Opći odjel, Obrazac za naselje Čipuljić, općina i kotar Bugojno.

¹⁰⁸ HDA, Zavod za kolonizaciju NDH, št. 66, Opći odsjek, Obrazac za naselje Bistrica, kotar Žepče, N. 18.

¹⁰⁹ HDA, Zavod za kolonizaciju NDH, št. 91, Odjel za kolonizaciju (V), Odsjek za izbor i naseljavanje kolonista (Va) 1943. Obrazci posameznih kolonistov, med katerimi so tako Hrvati kot Slovenci, piše za te v rubriki »stari kraj« Slovenac ali Slovenci.

seljenih 368 Slovencev, med katerimi so bili številni napoteni v druga mesta, tu pa jih je ostalo 155, od tega se jih okoli 103 (od tega 24 žensk in 45 otrok) ni moglo samih oskrbeti s prehrano.¹¹⁰

MNZ NDH je 11. maja 1942 poslalo nalog, 28. maja 1942 pa brzojavko velikim župam o dostavljanju seznamov Slovencev, ki so zaposleni v državnih službah NDH. Posamezne velike župe niso pravočasno dostavile seznamov zaradi motenj v prometu ter četniških in partizanskih napadov. Seznami so morali vsebovati osebne podatke o zaposleni osebi (ime, priimek, leto rojstva, zakonski stan, imena in starost otrok ter njihov poklic in podatek, ali živijo v skupnem gospodinjstvu, kraj, ulico, hišno številko in službeni položaj). Iz ne popolnoma ohranjenih poročil je razvidno, da so priseljeni Slovenci delali v različnih strokah, od redarskih inšpektorjev, skladiščnikov v mestnih elektrarnah, raznih državnih uradnikov do župnikov, učiteljev, inženirjev in zdravnikov.¹¹¹ Slovenske priseljence so vpoklicali v vojsko, hrvaško ali nemško, bili pa so tudi primeri, da so si Slovenci, da bi se izognili vojaški obveznosti, pridobili potrdilo o »državljanstvu« Ljubljanske pokrajine in se tako kot tujci oziroma italijanski državljani prijavi v Zagrebu.¹¹²

Ministrstvo za zdravje NDH oziroma minister Perić je prav tako v sredini maja 1942 poslal okrožnico velikim župam, zdravstvenim ustanovam in mestnim poglavarstvom, da dostavijo sezname Slovencev v svojih službah. Zahtevali so tudi podatek, po čigavem priporočilu so se zaposlili, in ali se »pravilno obnašajo«, ter v skladu s tem, ali lahko zadržijo ta položaj.¹¹³ Glede istega vprašanja se je MNZ NDH 1. septembra 1942 obrnilo na vse velike župe, da čim hitreje pošljejo abecedni seznam vseh zdravnikov, priseljenih iz Slovenije, ki so na njihovem območju pridobili pravico prebivališča.¹¹⁴

V februarju 1942 je Ustaška nadzorna služba, Urad I, Ravnateljstva ustaškega redarstva zahtevala od Redarstvene oblasti za mesto Zagreb, da naredi seznam Slovencev, naseljenih na območje mesta Zagreb po 10. aprilu 1941, ter da se razlastnini deset oseb, ki živijo v dvosobnih, trosobnih in štirisobnih stanovanjih. Seznam izpraznjenih stanovanj so morali dostaviti UNS. Tudi pred tem dopisom je 26. januarja 1941 MNZ NDH prejelo dopis MZZ NDH, da se poslaništvo Kraljevine Italije zanima za domnevni ukrep, da se vse Slovence, ki do sedaj niso zahtevali prebivališča, oziroma so zahtevali in prejeli hrvaške dokumente, v katerikoli občini na območju NDH ali v Zagrebu umakne iz Zagreba. Italijani so bili zaskrbljeni, saj bi bilo s tem ukrepom zajeto veliko število izgnanih Slovencev in

¹¹⁰ HDA, MDR, Ured za podržavljeni imetak, št. 1776, št. 56/1942, Dopisi općinskog poglavarstva u Vojakovcu od 24. veljače 1942 i općinskog poglavarstva Sv. Ivan Žabno Uredu od 11. ožujka 1942 Uredu za iseljavanje u Križevcima.

¹¹¹ HDA, MUP NDH, I - B, 29351/1942.

¹¹² HDA, RSUP SRH SDS, 014.0.1. Zaslisanje Draga Volmajerja, roj. 30. maja 1908. v Pernicah pri Prevaljah, str. 14; Spomini in pričevanja, str. 417–418.

¹¹³ Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 332.

¹¹⁴ HDA, MUP NDH II - A, 18553/1942.

tistih Slovencev, ki so sami pobegnili s območja, ki ga je zasedla Kraljevina Italija. Poudarili so še, da se morajo takšni ukrepi, v kolikor obstajajo, reševati previdno, saj bi drugače lahko »služili kot izgovor za slabše ravnanje s Hrvati v raznih anektiranih krajih«. MZZ je odgovorilo, da je namen Redarstvene oblasti namestitve državnih uradov in zaposlenih, ki še niso imeli svojih prostorov, to pa ni bil nikakršen politični ukrep in izgon Slovencev, ki niso zahtevali prebivališča na območju NDH. Ta ukrep se ni izvedel, saj ni bil odobren.¹¹⁵

Začasno namestitev slovenskih priseljencev so pogosto predstavljale šole, bili pa so tudi primeri, da so bili nameščeni v neustrezna zaklonišča, brez zadostne količine hrane, kar je od začetka vojne predstavljalo glavni problem celotnega prebivalstva. Neredko so bili tudi pomanjkljivo ali slabo oblečeni in obuti. Zaradi vsega navedenega in velikega psihičnega pritiska so se pojavljali tudi samomori. Posamezniki so se med preganjanji različno prilagajali novim klimatskim pogojem, načinu prehrane, socialnemu in kulturnemu okolju. Izkušnja zaradi neposrednih vojnih okoliščin, pomanjkanja hrane in zdravstvene oskrbe, s pogostim ubijanjem civilnega prebivalstva, je bila prav gotovo travmatična. Vsekakor je treba poudariti tudi dejstvo, da so bili številni Slovenci, ki so bili naseljeni najpogosteje na posestvih Srbov, ki so sami zapustili območje NDH ali bili izseljeni, priprti ali ubiti. Odnosi z domačim prebivalstvom se po spominih izgnanih Slovencev večinoma opisujejo kot dobri, kar pa ni veljajo za odnos s predstavniki oblasti in vojske.¹¹⁶ Poljedelci so bili tista skupina priseljenega slovenskega prebivalstva, ki je bila relativno solidno oskrbljena, saj so z obdelavo posestev, ki so jim bila dodeljena, skrbeli za svoje družine.¹¹⁷

Prihod beguncev s slovenskega območja je zabeležen še v enem primeru. Po kapitulaciji Kraljevine Italije so iz italijanskih taborišč v Zagreb prispeli tudi številni slovenski zaporniki. Praviloma so te osebe preko Redarstvene oblasti za mesto Zagreb in v sporazumu z nemškimi oblastmi prejele potne dokumente za vrnitev na slovensko območje.¹¹⁸ Od novembra 1943 so zabeleženi pribegi iz Ljubljanske pokrajine, ki je po kapitulaciji Kraljevine Italije formalno prešla pod nemško oblast. Na tem prostoru se je razvilo tudi partizansko gibanje. Iz teh območij, še posebej iz Metlike, so prihajali begunci večinoma na karloško območje. Odbor za slovenske priseljence je od Ministrstva za zdravje in združenja NDH zahteval pomoč v denarju, hrani in obleki, saj je v »[...] zadnjem času preko meje pribežalo precej, to je več kot tisoč novih pomoči potrebnih oseb, ki so dnevno prihajale iz [Ljubljanske] pokrajine v Zagreb [...]«. ¹¹⁹

¹¹⁵ HDA, MUP NDH I - A, 2609/1942.

¹¹⁶ Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 333; *Spomini in pričevanja*, str. 63–65, 144–148, 154–158, 218–220, 235–237, 263–268, 287–288, 362–365, 374–378, 396–397, 406–409, 411–413, 417–418, 420–422, 425–427, 460–462, 478–481.

¹¹⁷ Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 332–333.

¹¹⁸ ARS, AS 1899, š. 2 (1345), št. 2419/43, št. 2719/43, št. 2755/43, št. 2821/43, št. 2856/43, 2102/44, št. 1620/44.

¹¹⁹ ARS, AS 1899, š. 2 (1345), št. 341/45.

Po mnenju poslanstva Tretjega rajha v NDH, MZZ ga je dobilo iz Berlina, je preseljevanje Slovencev na območje NDH povzročalo veliko problemov. Poleg velikih ekonomskih težav za vzdrževanje priseljencev je bilo v veliki meri prisotno splošno nezadovoljstvo, še posebej zoper Tretji rajh, kar se je prenašalo tudi na domače prebivalstvo. Predstavniki Tretjega rajha so nevarnost spodbujanja »negativnega« razpoloženja pripisovali tudi slovenski duhovščini. Znan je primer iz jeseni 1941, ko so v Varaždinu zaprli približno 30 slovenskih duhovnikov, na njihovo zahtevo pa jih je bilo sedem¹²⁰ poslanih v koncentracijsko taborišče Jasenovac, kjer so v nekaj dneh vsi »umrli« oziroma bili najverjetneje ubiti.¹²¹ Oblasti Tretjega rajha so »nezadovoljstvo« slovenskega prebivalstva imele za motor pri razvoju narodnoosvobodilnega gibanja v NDH in Srbiji.¹²²

Številčni kazalci o pobeglih in izseljenih Slovencih na območju NDH

V literaturi obstajajo manjša odstopanja v številu legalno izseljenih Slovencev na območje NDH, toda ne tako velika kakor v oceni skupnega števila Slovencev, brez »staroselcev«, na območju NDH. V literaturi se največkrat navaja, da je bilo na območje NDH priseljenih okoli 10.000 Slovencev.¹²³ Po podatkih predstavnika NDH pri Preseljevalnem štabu v Mariboru je do 29. septembra 1941 bilo s slovenskega območja izgnanih 10.200 do 10.342 oseb na območje NDH.¹²⁴ Po podatkih Državnega ravnateljstva za obnovo se je jeseni 1941 na območju NDH nahajalo med 8446 in 8892 slovenskih doseljencev. Po podatkih Državne komisije za ugotavljanje vojnih zločinov okupatorja in njegovih pomočnikov je bilo v Srbijo izseljenih okoli 7000 Slovencev in 12.000 v Hrvaško (NDH) do oktobra 1941, ko so se začele množične napotitve slovenskega prebivalstva v Tretji rajh, še posebej v Šlezijo, saj je bila tam potreba za delovno silo.¹²⁵ Delegacija za repatriacijo Slovencev s Hrvaškega je oktobra 1945 v svojem dopisu Ministrstvu socialne politike,

¹²⁰ Slovenski duhovniki, ki so bili v taborišču Jasenovac in so bil tam ubiti ali so umrli, so bili: Franc Grobler, Janez Kodrič, Franc Orešnik, Anzelm Polak, Janez Rančigaj, Franc Rihar, Jakob Radko Sem. – Palme mučeništva: ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovnik in bogoslovci in nekateri verni laiki. Celje 1995, str. 49, 62, 81, 84, 88–90, 92, 175; Anto Baković: Hrvatski martirologij XX. stoljeća. Svećenici-mučenici Crkve u Hrvata. Zagreb 2007, str. 232–233, 484, 529, 556, 559, 579.

¹²¹ Grebešić, Prihvat prognanih slovenskih svećenika u Đakovačkoj i srijemskoj biskupiji, str. 131–132.

¹²² Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 332–333.

¹²³ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 289, 437; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 255, 379; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije; Ivica Žnidaršić: Z javno besedo do pravic: informativne konference za potrebe slovenskih izgnancev in drugih žrtev vojnega nasilja. Ljubljana 2000, str. 99; SNZ, str. 587.

¹²⁴ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 289; Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji, str. 255; Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 42.

¹²⁵ Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 154, 341.

Oddelku za repatriacijo v Beogradu, dostavila tudi seznam slovenskih priseljencev po mestih na Hrvaškem in Bosni in Hercegovini, ki je bil izdelan po spisih Državnega ravnateljstva za obnovo. Po tem seznamu so na navedeno območje naseljevali 10.950 Slovencev, v to število pa niso všteti številni begunci, ki so na to območje prišli sami.¹²⁶

Na konferenci, ki je bila septembra 1941 v Zagrebu, se omenja, da je skupno število Slovencev na območju NDH do septembra 1941, in sicer brez »staroselcev«, znašalo 31.341, računajoč tudi 5000 Slovencev, ki so prišli iz Srbije v NDH.¹²⁷ Zaradi velikega pritoka »ilegalno/prostovoljno« priseljenih Slovencev, ki so bili pravzaprav begunci, je MNZ NDH oktobra 1941 naredilo seznam Slovencev v NDH, ki so prišli po 10. aprilu 1941. Po tem seznamu naj bi jih bilo 19.304. To število pa zagotovo ni popolno, saj zaradi vojnih okoliščin seznamov v številnih okrajih niso mogli napisati, ali pa so bili nepopolni, posamezna okrajna predstavništva pa iz navodil niso razumela, koga vse je treba v sezname zajeti, in sicer, ali samo tiste, ki so sami pobegnili, ali pa je treba popisati vse, oziroma tudi tiste, ki so preseljeni z organiziranim transportom.¹²⁸ V literaturi naletimo tudi na nekoliko drugačen podatek o številu doseljenih Slovencev na območje NDH. Skupaj naj bi jih bilo 26.541 iz Slovenije; organizirano je bilo preseljenih 9541 oseb, medtem ko je bilo »prostovoljno« preseljenih oziroma prebeglih 17.000 oseb.¹²⁹

Delegacija za repatriacijo Slovencev je Oddelku za vračanje beguncev (repatriacijo) Predsedstva Narodne vlade Hrvaške v svojem dopisu z 9. julija 1945 poslala podatke o številčnem stanju Slovencev. To stanje je temeljilo na podatkih Odbora za slovenske priseljence, ki je med vojno deloval pri Ravnateljstvu za podržavljeno imetje, in na podatkih SRK; v kartotekah je zabeleženih 16.541 Slovencev. To število pa je zajemalo le tiste, ki so se obrnili na navedene institucije. V dopisu piše, da je treba temu številu dodati tudi »svojevoljno« izseljene Slovence, kakor tudi tiste, ki so »zaradi fašističnega terorja Nemcev, Italijanov ali Madžarov« pobegnili na območje NDH, in da bi, računajoč vse kategorije, število Slovencev za repatriacijo znašalo okoli 35.000. Dopis poudarja, da je pred vojno na zagrebškem območju živelo »veliko« Slovencev, in da bi bil lahko verjetno tudi del teh upoštevan pri repatriaciji, pa tudi Slovenci Primorci z območja Trsta, Gorice, Tržiča in od drugod, ki so prav tako bili na hrvaškem območju. Realno številčno stanje Slovencev na hrvaškem in bosansko-hercegovskem območju je bilo težko ugotoviti, saj se je prebivalstvo zaradi vojnih operacij nenehoma selilo.¹³⁰ Ista Delegacija je v septembru 1945 predstavila podatek, da je na območju NDH na začetku vojne bilo

¹²⁶ ARS, AS 1824, š. 977, Seznam useljencev na Hrvaško v letu 1941–1942 glasom spisov urada »Ponova«, 12. listopada 1945.

¹²⁷ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji*, str. 284; Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji*, str. 251; Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 41.

¹²⁸ HDA, MUP NDH, I-A, 1828/1942. od 23. 3. 1942.

¹²⁹ Milić, *Plansko i nasilno raseljavanje Jugoslovena*, str. 427.

¹³⁰ ARS, AS 1824, š. 977, št. 468/45.

med 30.000 do 35.000 Slovencev, ki so bili sem priseljeni, ali pa so sami pobegnili, približno enako pa je bilo število Slovencev, ki so se na to območje doselili pred drugo svetovno vojno.¹³¹

Slovenci, razseljeni med vojno, so se v svoje domove vračali fizično, moralno in materialno izčrpani. To je veljalo še posebej za tiste, ki so bili zaprti v taboriščih. Naporna vrnitev v opustošene hiše se je odvijala po uničenih prometnih poteh, pogosto brez zadostne količine hrane in oblačil.¹³²

V povojni Jugoslaviji je bil 7. julij zabeležen kot dan beguncev, saj je tedaj krenil iz Slovenske Bistrice prvi transport Slovencev v Srbijo, kamor so jih preselili okoli 7000. Začelo se je tudi »bratenje« občin, organizacij združenega dela in lokalnih skupnosti Slovenije in Srbije, od leta 1961 pa je vozil tudi »Vlak bratstva in enotnosti« iz Slovenije v Srbijo, kjer so slovenski izseljenci/izgnanci obiskovali mesta, v katerih so bivali med drugo svetovno vojno; domačini iz Srbije pa so jim prav tako vračali obisk.¹³³ S Hrvaško ter Bosno in Hercegovino, kamor je bilo med vojno priseljenih ali je pobeglo okoli 30.000 Slovencev, pretežno na območje Hrvaške, takšnih primerov ni bilo zaslediti.

Marica Karakaš Obradov

MIGRATIONS OF SLOVENES INTO CROATIAN TERRITORY DURING WORLD WAR II
(REFUGEES AND EMIGRATION)

Summary

The World War II brought to Slovenes occupation of national territory and denial of their national identity. The part of Slovenia occupied by the Third Reich was supposed to be cleansed of Slovene population, who first had to be moved to NDH (Independent State of Croatia) and Serbia, and into the Third Reich territory. Therefore, the Third Reich and NDH had an agreement on exchange of population, Slovenes and Serbs. During the World War II, approximately 80,000 Slovenes were transferred to the territories of the Third Reich, the Independent State of Croatia and Serbia. Out of that number, about 17,000 fled into NDH from the Slovene territory to avoid being transferred to the Third Reich territory. The NDH authorities did not want Chetnik-oriented Slovenes; however, at Germans' request, the one exception to that rule were Catholic priests. In April and May 1941, the NDH authorities were sending to Slovenian territory those Slovenes who were considered »unwanted elements«, and those were the people closely connected to the Yugoslav regime,

¹³¹ ARS, AS 1824, š. 977, Dopis Delegacije za repatriacijo Slovencev s Hrvaškega Ministarstvu za socialno politiko v Ljubljani od 28. rujna 1945, št. 709/45. i Dopis Delegacije za repatriacijo Slovencev s Hrvaškega Ministarstvu socialne politike, Odelenju za repatriacijo u Beogradu od 12. 10. 1945, št. 718/45.

¹³² Obširneje o repatriaciji Slovencev iz Hrvaške gl. Karakaš Obradov, Dobrovoljna i prisilna preseljenja u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata i poraća, str. 151–156.

¹³³ Milošević, Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije, str. 313, op. 221.

as well as Slovenes who, as members of the army of the Kingdom of Yugoslavia, were either taken as prisoners or surrendered. Their transfer to Slovenia was being carried out through Croatian or Slovenian Red Cross. Lack of organisation and brutality in moving the Serb population, whose properties were to be inhabited by Slovenes, as well as the rebellions which struck a large part of NDH, made that grim episode even worse. The Committee for Slovene Immigrants started to work in September 1941 at the Immigration Department of the Bureau for Nationalised Property of the State Directorate for Economic Reconstruction. The Committee was taking care of immigrant Slovenes. Initially, the assistance was being provided by Slovene and Croatian Red Cross organisations, as well as the Slovene Peasant and Workers' Unity (Slovensko kmečko-delavska sloga) led by Pavel Horvat, a Slovene politician. The literature and sources contain different data concerning the numbers of Slovenes who emigrated or took refuge in NDH. The post-war Yugoslav historiography emphasised the number of Slovenes who had emigrated to Serbia while keeping secret the large number of Slovenes (some 30,000 of them) who had immigrated and took refuge in Croatian territory for very objective and practical reasons, such as the closeness of Croatian territory, and family and friendly relations with Slovenes who had already lived in the NDH territory.